

**İSLAM DÜNYASININ YÜKSELME ÇAĞINDA  
TABABET  
(CÜNDİŞÂPÛR TIP OKULU VE ERKEN ABBASÎ  
DÖNEMİNDEKİ  
TIP BİLİMİ VE ÇALIŞMALARINA ETKİLERİ)**

**Medicine in the Rise of the Islamic World (The  
Influence of Medicine Science and Studies in Early  
School of Medicine and School of Cundisapur)**

*Abdulhalik BAKIR\**  
*Ahmet ALTUNGÖK\*\**

**Öz**

Edebiyat, bilim ve felsefede büyük bir çığır açan Cündişâpûr eğitim okulları Yunan, Roma, Hint ve İran bilim, sanat ve felsefesinin buluşma noktası haline gelerek Mezopotamya'yı MS V. ve VI. yüzyıllarda dünyanın en önemli bilim merkezi konumuna getirmiştir. Bu okullar içerisindeki en önemli bilimsel kurum ise hem üniversite ve hem de hastane olarak faaliyet gösteren Cündişâpûr tıp okullarıdır. Bu okullar Sâsânîlerin yıkılışından sonra da önemini koruyarak devam ettirmiş ve İslam Dünyasına çok sayıda bilim adamı kazandırmıştır. Bağdat'ın kurulmasından sonra bu şehirdeki bilim adamları anılan şehre davet edilerek burada kurulan bilim okulları ve hastanelerde istihdam edilmişlerdir. Abbasiler dönemi bilim, sanat ve felsefesi İslam tarihinin aydınlık yüzünü teşkil eder. Cündişâpûr bilim okullarında yetişen bilim adamlarının ortaya koyduğu bilimsel eser ve çalışmaları ile batıdan Irak topraklarına taşınan Yunan ve Roma ilim ve kültür öğeleri, Sâsânîlerin yıkılmasından sonra İslam dünyasında; özellikle Abbasiler döneminde İslam Rönesans'ının yaşanmasına vesile olmuştur.

---

\* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Öğretim Üyesi

\*\* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Öğretim Üyesi

**Anahtar Kelimeler:** Cûndişapûr, Sâsâni, İslam Dünyası, Tıp Okulları.

### **Abstract**

Blazing a great trail in literature, science and philosophy, Jundishapur education schools became the convention centers of Greek, Roman, Indian and Persian science, arts and philosophy and brought Mesopotamia the most important science center of the world in 5<sup>th</sup> and 6<sup>th</sup> centuries AD. The most important scientific institutions among these schools were Jundishapur schools of medicine which were active both as university and as hospital. These schools continued keeping their importance after the downfall of Sassanians and brought up many scientists to the Islamic World. After the foundation of Baghdad scientist in this city were invited and employed in science schools and hospitals that were founded in here. Abbasids period science, arts and philosophy represents the bright face of Islamic history. The scientific works and studies of scientists brought up in Jundishapur along with the Greek and Roman scientific and cultural elements which were carried to İraqi lands from the west caused the emergence of Islamic Renaissance in Islamic world especially during the Abbasids period after the downfall of Sassanians.

**Keywords:** Jundishapur, Sassanians, Islamic World, Schools of Medicine

### **Giriş**

Mezopotamya'da modern tıp çalışmaları, Sümerler dönemine kadar uzanır. Bu döneme ait vesikalarda Sümerli hekimlerin o dönemde yapmış oldukları mesane taşı, epilepsi ve sarılık tedavileri ile ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir<sup>1</sup>. Bunun yanında Babil'de, M. Ö. 1900 yıllarına ait metalden yapılmış hayvansal karaciğer örnekleri Mezopotamya'da veterinerlik alanındaki tıbbi çalışmaların varlığını da ortaya koymaktadır<sup>2</sup>. İnan tıbbı, Mezopotamya tıbbının devamı niteliğinde olması açısından önemlidir. Yunan kaynakları, *estetik cerrahi* alanında da İranlıların ileri bir tekniğe sahip olduklarını rivayet etmektedir. Bu kaynaklar Medlerin güzel bir yüze sahip olduklarını ve bunun sebebinin de yüzlerine sürdükleri bir takım

---

<sup>1</sup> Siraceddini 1389, s. 3.

<sup>2</sup> Shoja ve Tubbs 2007, s. 361.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

bitkisel ilaçlardan kaynaklandığını ifade etmektedirler. Bu durum, Medler döneminde estetik cerrahinin varlığını ve ulaşılmış olduğu düzeyi göstermektedir. Yunanlıların *cosmetai* (kozmetik) adını verdikleri *estetik tıbbi* adını, Medlerin batı kollarından olan ve kozmetik ilmiyle uğraşan *Kaslardan* aldığı söylenmektedir<sup>3</sup>.

Antik İran tıbbi Persler döneminde ileri bir düzeye ulaşmıştır. Modern anlamda tıbbi çalışmalar Pers hükümdarı *Artakartes* tarafından bilimsel bir mecraya oturtulmuştur<sup>4</sup>. İran tıbbi Hindistan ve Çin tıbbi üzerinde tesirler bırakmak suretiyle Uzakdoğu'ya kadar ulaşmıştır<sup>5</sup>. İran tıbbi sadece Uzakdoğu'da değil batıda da etkisini göstermiştir. İranlı bilim adamları tedavi anlamına gelen Fransızca *treat* sözcüğünün, antik dönem İran'ın meşhur hekimlerinden olan *Tarita*'dan geldiğine inanmaktadırlar<sup>6</sup>. Makedonyalı İskender'in İran seferinden sonra burada kurmuş olduğu mahalli krallıklar, İran'ın gelişmiş tıp bilimini ve tıp kitaplarını İyonya ve Yunanistan'a taşımışlardır. Onlar aynı zamanda bu kitapların, İyonca'ya tercümelerini yaptılar<sup>7</sup>. Yunan tıbbının gelişme gösterdiği dönemlerden çok daha önce, İranlılar anatomi, fizyoloji ve patoloji alanlarında büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir<sup>8</sup>.

Antik İran'da ilk defa hastane açan hükümdarın, I. Dara olduğu bildirilmektedir. Bu hükümdar kendi döneminde bilimsel araştırmalar yapması ve tıp bilimini geliştirmesi için hekimlerden oluşan bir bilim heyeti kurmuştur. Herodot, I. Dara'nın insanlara vermiş olduğu öğütlerin, hekimlerin insanlara vermiş olduğu öğütlere benzediğini ifade etmiştir<sup>9</sup>. Dara'nın İran toprakları

<sup>3</sup> Renckeş 1390, s. 39. Kozmetik sözcüğü ilk olarak estetik cerrahide kullanılan bitkisel ilaçları tabir etmek için kullanılmıştır. İtalyanca hekimlik ilmine verilen *Medico* lafzının da Medli anlamına geldiği, tıp ilmiyle uğraşan Medlerden dolayı bu şekilde bir kavramın ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bkz. Aynı yer, s. 39.

<sup>4</sup> Ali 1387, s. 2. Antik İranlılar, hastalıkların kaynağı olarak şeytani görmüşler, hastalanan bir insanın hastalık nedeninin şeytana uymaktan kaynaklandığını söylemişlerdir. Bunun yanında sağlığın, Tanrı Ahuramazda'dan kaynaklandığını ve tanrıya uyanların sağlıklı olacağına inanıyorlardı. Bkz. Maxwell ve Selwyn 1936, s. 82.

<sup>5</sup> İran'da inşa edilen hastanelerde uzakdoğudan gelen çok sayıda hekim görev yapmıştır. Ayrıca bu hastanelerde tedavi olmak için uzakdoğudan çok sayıda insanın İran'a geldikleri bilinmektedir. Bunun yanında Hint ve Çin hükümdarlarının İran'dan hekim talep ettikleri de kaynaklarda yer almıştır. Konuyla ilgili geniş bilgiler için bkz. Altungök 2016, 353-382.

<sup>6</sup> Renckeş 1390, s. 39.

<sup>7</sup> Shea 1828, s. 396.

<sup>8</sup> Shoja ve Tubbs 2007, s. 361.

<sup>9</sup> Elgood 2010, s. 21.

üzerinde kurmuş olduğu hastane de ne ilginçtir ki Cündîşâpûr şehrinin kurulmuş olduğu arazi üzerinde bulunmaktaydı<sup>10</sup>.

### **Cündîşâpûr Şehrinin Kurulması, Üniversitesinin Açılması ve Buradaki Tabâbetle İlgili Çalışmalar**

*Cündîşâpûr*<sup>11</sup>, günümüz İran toprakları içerisinde bulunan Huzistan bölgesinde yer alan Şuş şehrinin doğusundaki Dezfül şehrinin güney batısında ve günümüz Şuşter şehrinin kuzeyinde bulunmakla beraber günümüzde, *Şahâbâd* olarak adlandırılan yerdir<sup>12</sup>. Bu şehirden ilk olarak bahseden tarihi vesika *Kâbe-i Zerdüş* adı verilen kitâbedir<sup>13</sup>. Bu şehir *Cündîşâpûr*, *Gundişapur* veya Süryanilerin kendi tabirleriyle *Beth Lapat* adıyla meşhurdur<sup>14</sup>. İranlılar bu şehri bilimsel anlamda geliştirmek amacıyla zamanla çok sayıda sanatçı, bilgin, mühendis, mimar, duvar, köprü, baraj ustasını bu şehre yerleştirmişlerdir<sup>15</sup>. İranlılar bu şehirde çok sayıda saray, baraj, yol ve bent yapmışlardır<sup>16</sup>. Ayrıca mimar ve mühendislerin mesleklerini öğretmeleri ve çırak yetiştirmeleri amacıyla bu şehirde çok sayıda okul açılmıştır. Zamanla bu şehirde mühendislik, mimarlık, riyaziyat ve astroloji dallarında eğitim veren okullar açılmıştır<sup>17</sup>. Bu okullar içerisinde en dikkat çeken ve en revaçta olanı Cündîşâpûr tıp okulu olmuştur. MS. III. yüzyılda Cündîşâpûr üniversitesi bünyesi içerisinde tıp okulu açılmış ve bu okulda görev yapan hekimler diğer ülkelerin tıp kitaplarını Farsçaya tercüme etmeleri için görevlendirilmiştir<sup>18</sup>. Cündîşâpûr şehri ve buradaki tıp okulları, Erken Ortaçağlarda uzun bir dönem İran, Irak ve Suriye toprakları üzerinde yaşayan insanların tıbbi ihtiyaçlarını karşılamak için bu bölgelerde görev yapacak hekimler yetiştirmiştir<sup>19</sup>.

Cündîşâpûr şehrinin bilimsel anlamda inkişafının ardından MS. IV. yüzyılda İranlılar tarafından başkent olarak kullanılmaya

---

<sup>10</sup> Cüneydi, s. 354.

<sup>11</sup> Bakır 2000, s. 266; Barthold 2012, s. 7; Contadini 2012, s. 47; Şayegan 2002, s. 102; Azizî 2008, s. 24; Ali 1387, s. 1.

<sup>12</sup> Elgood 2010, s. 47; Maslahişâd 1389, s. 105.

<sup>13</sup> Gafûrî 1391, s. 15.

<sup>14</sup> Maslahişâd 1389, s. 105.

<sup>15</sup> Bayat 2012, s. 205; Gafûrî 1391, s. 15.

<sup>16</sup> Barthold 2012, s. 7.

<sup>17</sup> Abivardi 2001, s. 450.

<sup>18</sup> Maslahişâd 1389, s. 105, 106.

<sup>19</sup> Johna 2003, s. 629.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

başlanmıştır<sup>20</sup>. Cündîşâpûr tıp okulu zamanla Edessa, Ruha ve Nissibis bilim okulları arasında en önemli okullardan birisi haline gelmiştir. Bu okula gelerek ders veren Yunanlı hekimlerin Hipokrat tıbbi üzerine vermiş oldukları eğitimden dolayı, Cündîşâpûr şehri hekimler arasında *Hipokrat Şehri* olarak anılmıştır. Bundan dolayı Cündîşâpûr okulu da uluslararası *Hipokrat Tıp Okulu* şeklinde adlandırılmıştır<sup>21</sup>. Cündîşâpûr tıp okulunun gelişim göstermesinde Edessa okulundan gelen Süryanî hekimlerin önemli bir yeri vardır<sup>22</sup>. MS. 489 yılında Edessa'da okulları lağvedilen Barsuma, Yuhanna ve Nersi adlarındaki üç bilim adamı Cündîşâpûr okuluna yerleşmişlerdir<sup>23</sup>. Özellikle Barsuma'nın, bilim okullarındaki hizmetinden dolayı İran sarayında oldukça kıymetli bir yeri vardı<sup>24</sup>.

Cündîşâpûr tıp okulu büyük bir üniversite hüviyetine MS. IV. yüzyılda kavuşmuştur<sup>25</sup>. Bu dönemde Cündîşâpûr'da yeni okullar açmak için mühendis, mimar ve hekimlerden oluşan bir komisyon oluşturulmuş; bu doğrultuda tıp okulunun yanına mühendislik, mimarlık, astroloji ve felsefe okulları için yeni binalar inşa edilmiştir<sup>26</sup>. Bu dönemde Cündîşâpûr okulunun hastanesi yıkılarak yerine çok katlı, çok odalı büyük bir hastane yapılmıştır. Burada açılan okullar MS. VI. yüzyıla gelindiğinde Erken Ortaçağların en önemli üniversiteleri haline dönüşmüşlerdir<sup>27</sup>. Cündîşâpûr tıp okulu bu yüzyıl içerisinde özellikle I. Hüsrev döneminde altın çağını yaşamıştır<sup>28</sup>. I. Hüsrev, kendi döneminde Cündîşâpûr şehrinde bulunan tıp okullarını, Yunanlı, Hintli ve Süryanî hekimlerle desteklemek suretiyle genişletmiştir<sup>29</sup>. I. Hüsrev buradaki okulların mevcut yapısını koruyarak zenginleştirmeye çalışmıştır<sup>30</sup>. Sâsânîler döneminde buradaki okul ve hastanelerde Yunan, Roma, Mısır ve

<sup>20</sup> Shoja ve Tubbs 2007, s. 361; Ali 1387, s. 1; Azizî 2008, s. 24; Gafûrî 1391, s. 15.

<sup>21</sup> Robinson 1943, s. 143; Elgood 2010, s. 21; Azizî 2008, s. 24.

<sup>22</sup> Elgood 2010, s. 51; Maslahişâd 1389, s. 107; Necmâbâdî 1371, s. 269; Johna 2003, s. 628.

<sup>23</sup> Pioreschi 2004, s. 125; Barthold 2012, s. 6; Levey 1973, s. 30; Abivardi 2001, s. 450; Ali 1387, s. 1; Haq 2002, s. 53; Şayegan 2002, s. 101; Azizî 2008, s. 25.

<sup>24</sup> Şayegan 2002, s. 101.

<sup>25</sup> Shoja ve Tubbs 2007, s. 361.

<sup>26</sup> Abivardi 2001, s. 450; Ali 1387, s. 3.

<sup>27</sup> Farazmand 2001, s. 620.

<sup>28</sup> Barthold 2012, s. 7; Contadini 2012, s. 47; Reinink 2003, s. 163; Ali 1387, s. 4; Haq 2002, s. 53.

<sup>29</sup> Levey 1973, s. 30; Ball 2000, s. 115; Haq 2002, s. 53; Shoja ve Tubbs 2007, s. 361.

<sup>30</sup> Elgood 2010, s. 51.

Hindistan'dan gelen çok sayıda bilim adamı görev yapmaktaydı<sup>31</sup>. Hint ve Çin ülkelerinde tıp ilmi üzerinde belirli ailelerin tekel oluşturmaları üzerine birçok insan bu ilimden mahrum bırakılmıştır. Bunun yanında Yunan ve Roma toprakları üzerinde bilimsel çalışmalara açık olan seküler anlayışın terk edilerek Doğu Roma İmparatorluğunun skolâstik düşünceye yaklaşması sonucunda; Cündîşâpûr tıp okulu Asya ve Avrupa'dan gelen birçok bilim adamının toplanma merkezi olmuştur<sup>32</sup>. İskenderiye tıp okulunun benzerini inşa eden I. Hüsrev, Galenos'un tıbbi çalışmaları üzerine eğitim veren hekimleri bu okulda istihdam etmiştir<sup>33</sup>. Hekim Gergious'un Antik Yunan tıbbına ait kitaplarını, Orta Farsçaya çevirmesinden sonra İskenderiye tıp okulunun müfredatı, aynen Cündîşâpûr okulunda da uygulanmaya başlamıştır<sup>34</sup>.

Hindistan tıbbına ait tedavi yöntemlerinin çoğu, bu dönemde Cündîşâpûr'a taşınmıştır. Hindistan'dan Cündîşâpûr'a gelen hekimler *Susruta* ve *Charaka* gibi Hint hekimlerinin tıbbını buraya kazandırmışlardır<sup>35</sup>. Özellikle *Susruta*, bu dönem tıbbının temel taşlarından birisi olarak kabul edilmektedir. *Kunnaş* türünde bir yapıt olan bu çalışma, tıbbi anlamda önemli bir ansiklopedik kaynağı teşkil etmekteydi. Erken Abbasî döneminde, *Halid b. Yahyâ el-Bermekî*'nin teşvikiyle Cündîşâpûr'un Hindistanlı hekimlerinden *Kanga* tarafından bu kitabın Arapçaya tercümesi yapılmıştır<sup>36</sup>. Bunun yanında Hintli hekim *Charaka*'ya ait olan *Serik* adındaki tıp kitabı yine İran diline kazandırılmış ve bu kitap İslam sonrası dönemde, *Abdullah bin Ali Dendanî* tarafından Pehleviceden Arapçaya tercüme edilmiştir<sup>37</sup>.

### **Cündîşâpûr Tıp Okulu'nun Yapısı**

Cündîşâpûr tıp okulu, adıyla anıldığı şehrin *Genta Şepirta* adı verilen ve Pehlevicede *güzel bahçe* anlamına gelen bölgesinde kurulmuştur<sup>38</sup>. Bu okulun yanında büyük bir hastane kurulmuştur<sup>39</sup>.

<sup>31</sup> Abivardi 2001, s. 450; Bayat 2012, s. 209; Elçin 2010, s. 196.

<sup>32</sup> Barthold 2012, s. 6; Ball 2000, s. 115; Robinson 1943, s. 139.

<sup>33</sup> Reisneya, s. 704.

<sup>34</sup> Daryae 2012, s. 146.

<sup>35</sup> Robinson 1943, s. 139; Attewell 2003, s. 340.

<sup>36</sup> Necmâbâdî 1371, s. 286.

<sup>37</sup> Dehekî, s. 33.

<sup>38</sup> Elgood 2010, s. 47; Ali 1387, s. 2; Johna 2003, s. 628.

<sup>39</sup> Azizî 2008, s. 24; Siraceddini 1389, s. 5; Renckeş 1390, s. 41.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

Bu hastanelerde Cündîşâpûr tıp okulunda yetişen hekimler görev yapmaktaydı<sup>40</sup>. Bu hastanede hem ayakta tedavi yapılan servisler ve hem de hastaların yatmaları için tahsis edilen koğuşlar bulunmaktaydı<sup>41</sup>. MS. VI. yüzyılda bu okul yedi büyük binadan oluşmaktaydı. Bu okulun yataklı hastanesi 300 yıl boyunca ayakta kalmış ve daha sonra da belirtileceği gibi, Abbasiler döneminde de uzun bir dönem hizmet vermiştir. Ayrıca bu hastanede ortopedi, cerrahi, göz gibi farklı klinikler oluşturularak gelen hastalar hastalıklarına göre kendi bölümlerine alınarak tedavi edilirler; kadınlarla erkeklerin tedavi edildikleri koğuşlar birbirinden farklı olurdu<sup>42</sup>. Burada kurulan hastaneler, günümüzde hem eğitim-araştırma ve hem de tedavi amaçlı kurulan eğitim ve araştırma hastanelerinin ilk örneklerini oluşturmaktaydılar<sup>43</sup>. Zira bu tıp okulları hem öğrenci yetiştirmek ve hem de hasta tedavi etme amacıyla kurulmuş üniversite hastaneleri şeklindeydi. Ayrıca bu hastanelerde tıp öğrencilerine uygulamalı eğitim verilmekteydi<sup>44</sup>. Yine buradaki hastanelerde idam mahkûmu kimselerin kadvraları üzerinde uygulamalı eğitim yapılır ve uzman hekimlerin kontrolünde hastalar üzerinde staj yapılırdı. *Maniheizm*'in kurucusu olan Mani, İran hükümdarının emriyle idam edildikten sonra cesedinin kadavra olarak kullanılması için Cündîşâpûr'daki tıp okuluna gönderilmiştir<sup>45</sup>. Anılan sağlık kurumlarında sadece idam mahkûmlarının kadvrası üzerinde çalışma yapılmaz, aynı zamanda idam mahkûmu olup ta hayatta olan kimseler de burada denek olarak kullanılırdı. Bu okulda İran içinden öğrenci kabul edildiği gibi, ülke dışından da yabancı öğrenciler burada eğitim görmek için müracaat edebilirlerdi. Tıbbi konularda standart performansı gösteren yerli ve yabancı bütün öğrenciler, bu okula alınır ve her yıl çok sayıda öğrenci hekim olarak buradan mezun olurdu<sup>46</sup>.

Cündîşâpûr tıp okulunda eğitim amaçlı kullanılan hafif metallere yapılmış insan organizmasına ait iç organ örnekleri günümüzde mevcuttur. Ayrıca bu okuldaki hekimler, çok başarılı

---

<sup>40</sup> Malandra ve Stausberg 2004, s. 464.

<sup>41</sup> Ali 1387, s. 6; Johna 2003, s. 629.

<sup>42</sup> Johna 2003, s. 629.

<sup>43</sup> Renkeş 1390, s. 41.

<sup>44</sup> Hamârîne 2012, s. 166.

<sup>45</sup> Ya'kûbî 1382, 1382, s. 196; Elgood 2010, s. 47; Ali 1387, s. 2.

<sup>46</sup> Necmâbâdî 1371, s. 284.

ameliyatlar yapmaktaydılar<sup>47</sup>. *Şehnâme*'nin, Rüstem'in doğumuna yönelik olarak vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak, bu dönem hastanelerinde sezaryenle doğum yapma olayının varlığından söz etmek mümkündür<sup>48</sup>. Tıp okullarından mezun olan öğrenciler için sınav uygulaması yapılır; bu sınavlardaki başarılarına göre farklı alanlarda hekimlik yapmak üzere görevlendirilirlerdi. Hekim olarak görevlendirilenler, hekim sınıfının reisinin elinden hükümdar tarafından mühürlenmiş hekimlik ve görev belgelerini alırlardı<sup>49</sup>.

Cündîşâpûr tıp okulundan mezun olan tabipler, genel olarak Sâsânî sarayı, vilayet merkezleri, askeri garnizonlar ve hastanelerde tayin edilirdi. Bu okullarda görev yapan hekim sayısının MS. VI. yüzyılda beş yüzü bulduğu ve beş bin civarında da tıp eğitimi alan öğrenci olduğu rivayet edilmiştir<sup>50</sup>. Sâsânî sarayında görev yapan hekimlerin hemen hemen çoğu, Cündîşâpûr'da yetişmiş Nesturî Hıristiyanlardan oluşmaktaydı ve bunlar sarayda çok büyük saygı görürlerdi<sup>51</sup>.

MS. VI. yüzyılda Cündîşâpûr tıp okullarında ders veren tabiplerden meydana gelen bir danışma kurulu oluşturularak tıbbi çalışmaların denetimi sağlanmış ve bunlar aracılığı ile tıbbi araştırmalar yaptırılmıştır<sup>52</sup>. Dünya tarihinde ilk uluslararası tıp kongresinin Cündîşâpûr'da düzenlendiği ve Cündîşâpûr Üniversitesine Yunan, Mısır, Suriye, Anadolu, Hint ve Çin ülkelerinden binlerce hekimin davet edildiği rivayet edilmektedir<sup>53</sup>. I. Hüsrev, kendi döneminde saray baş hekimî Gabriel'i bu kongrenin tertibi için başkan olarak atamıştır<sup>54</sup>. I. Hüsrev MS. 555 yılında bu şehirde beynelmilel büyük bir tıp kongresi tertip etmiş ve bu kongreye İran dışından yüzlerce tabibi davet etmiş; başkent Tisfun'dan içinde soyluların bulunduğu binlerce aristokrat bu kongreye iştirak etmişlerdir<sup>55</sup>. İbnu'l-Kiftî, I. Hüsrev'in bu dönemde dünyanın bütün uzman doktorlarını Cündîşâpûr'a davet ettiğini

---

<sup>47</sup> Hakikat 1362, s. 62.

<sup>48</sup> Maxwell ve Selwyn 1936, s. 84.

<sup>49</sup> Renckeş 1390, s. 41.

<sup>50</sup> Elçin 2010, s. 196.

<sup>51</sup> Nefisî 1331, s. 266; Frye 2000, s. 143; Garsoian 2000, s. 571.

<sup>52</sup> Ferruhmend 1384, s. 10.

<sup>53</sup> Elçin 2010, s. 196.

<sup>54</sup> Wiesehofer 2006, s. 218.

<sup>55</sup> Ali 1387, s. 5.



## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

bildirmektedir. Bu kongreye iştirak eden tabiplerin bazıları, Arap yarımadasından gelen el-Hâris b. Kelede ve Nadr b. el-Hâris gibi Cündîşâpûr okulunun Arabistan'da ilk olarak tanınmasını sağlayan hekimlerdi<sup>56</sup>.

Cündîşâpûr okulunda hayvan sağlığıyla ilgilenen önemli sayıda veteriner hekim görev yapmaktaydı<sup>57</sup>. Bu dönem veterinerlik çalışmalarında hayvanların tedavisinde *semk ayyar* adı verilen anestezi bir ilaç kullanılmaktaydı<sup>58</sup>. Okulda yetiştirilen veteriner hekimler İran sarayı ve ordusuna ait ambarlarda görev yaparlardı; hayvanların tedavisinde kullanmak amacıyla çeşitli bitkilerden ilaç yapmak için uğraşırlardı<sup>59</sup>. Sâsânîler döneminde her gün binlerce insan bu şehre ya tedavi olmak veya hayvanlarını tedavi ettirmek amacıyla gelmekteydi. Bunun yanında bu okullarda tıp ilmi tahsil etmek amacıyla da her gün yüzlerce insan tıp okullarına müracaatta bulunmaktaydı.

Cündîşâpûr tıp okulunun ders müfredatında cilt hastalıkları, cerrahi, göz hastalıkları, revanî (ruhsal) hastalıklar, kimyagerlik, eczacılık, diş hastalıkları, veterinerlik, sıhhiye gibi alanlar bulunmaktaydı<sup>60</sup>. Buradan mezun olan ve göreve başlayan doktorlarda aranan çok önemli şartlar vardı ve bunların çoğu ahlakla ilgili kurallardı. Bu kurallarda, her doktorun merhametli, tatlı dilli, güzel ahlaklı, sabırlı, vicdan sahibi, doktorluk mesleğine saygılı olması, paraya tamah göstermemesi ve hastalarının sağlığı için uğraşması istenmekteydi. Psikolojik hastalıkların tedavisinde önemli mesafeler kat etmiş olan Cündîşâpûr tıbbi alanında da birçok hekim çalışıyordu. Bu hastalıkların tedavisi ile ilgilenen *revan pizişkler* (psikologlar) genel olarak hipnoz tedavisini ve müzikli tedavi yöntemleri uygulamaktaydılar<sup>61</sup>.

---

<sup>56</sup> Şahid 2009, s. 179; Ali 1387, s. 5. Cahiliye ve İslam'ın erken dönemi tabiplerinden el-Hâris b. Kelede hakkında geniş bilgi için bkz. el-Azzâvî 1977, s. 217-221.

<sup>57</sup> Nefisî 1331, s. 289.

<sup>58</sup> Kâzımî 1389, s. 175.

<sup>59</sup> Necmâbâdî 1371, s. 262.

<sup>60</sup> Ali 1387, s. 4, 5.

<sup>61</sup> Renkeş 1390, s. 43, 44. Cyrill Algod, Antik Yunan hekimlerinin eski İran ahitlerinden *Bundahiş*'de geçen âlem-i kebîr (büyük âlem)ve âlem-i sağîr (küçük âlem) düşüncesini aynen aldıklarını söylemektedir. Buna göre dünya âlem-i kebîr insan ise âlem-i sağîrdir. Antik eserlerden *Dinkard*, insanın ruh ve bedenden meydana geldiğini, bundan dolayı ikisinden birinin zayıflamasının diğerini etkilediğini, bu nedenle de insanın ruhen ve

Cündîşâpûr şehri sadece buradaki hekimler ve tıp öğrencileri için değil, bünyesinde barındırdığı riyaziyat, edebiyat, astroloji, mimari, mühendislik okullarında görevli yüzlerce hoca ve binlerce öğrenci için yüksek kalitede barınma imkânlarına sahipti<sup>62</sup>. Aynı zamanda önemli bir asker, tarım ve ticaret şehri olan Cündîşâpûr, bayındır ve zengin bir şehir olmakla beraber vermiş olduğu hekimlik hizmetlerinden dolayı burada yaşayan insanlara kaliteli bir yaşam imkânı sunmaktaydı. Bu şehrin asıl zenginliği, Sâsânîler dönemi İran'ında ipek ticaretinin yapıldığı dört önemli merkezden birisi olmasından kaynaklanmaktaydı<sup>63</sup>. Bu zenginlik ayrıca bilimsel çalışmalar için önemli bir kaynak sağlanmasına vesile olmaktaydı.

Cündîşâpûr tıp okullarına ait okullar, büyük ve zengin kütüphanelere sahipti<sup>64</sup>. Buradaki tıp okulunun yanına ilk olarak MS. III. yüzyılda büyük bir kütüphane yapılmış ve bu kütüphanelerin sayısı zamanla artmıştır. Bu kütüphanede ilk olarak Avesta'nın tıp bilimiyle alakalı kısımları üzerinde çalışılmış ve bu çalışmaların büyük kısmı Mezopotamya'da konuşulan birçok dile çevrilmişti<sup>65</sup>. Cündîşâpûr kütüphanesi, adına *dehliz* denilen iki yüz elli dokuz odadan oluşan birkaç katlı devasa bir binadan oluşmaktaydı<sup>66</sup>. Bu kütüphanelerde Yunan, Roma, Hint, Asur ve Pehlevi dillerine ait çok sayıda tıbbi konularla ilgili kitap bulunmaktaydı. Bu kütüphanede 40.000 branşla ilgili 400 bin adet kitap bulunduğu rivayet edilmiştir<sup>67</sup>. Bunun yanında Sâsânî hükümdarlarının Hint, Yunan ve Mısır ülkelerine yollamış oldukları bilginler vasıtasıyla çeşitli kitaplar temin edilerek bu kütüphaneye getirilmekteydi. Ayrıca tıp okulunda görevli olan Süryani hekimler, bu okulun kütüphanelerindeki yabancı dildeki tıp kitaplarını Fars diline, Fars diliyle yazılmış olan kitapları ise Süryanice ve Yunanca'ya çevirmekteydiler<sup>68</sup>. Sâsânî hükümdarları zaman zaman bu okulun kütüphane salonunda bilim adamlarını biraraya getirmek suretiyle sohbetler düzenliyorlardı. II. Şâpûr'un buradaki yabancı bilim adamlarına konuşurken söylediği "biz

---

bedenen sağlıklı olması gerektiğini anlatmaktadır. Bkz. Aynı eser, s. 44; Shoja ve Tubbs 2007, s. 361.

<sup>62</sup> Ali 1387, s. 5.

<sup>63</sup> Barthold 2012, s. 6; Azizî 2008, s. 24.

<sup>64</sup> Siraceddini 1389, s. 5.

<sup>65</sup> Ali 1387, s. 2.

<sup>66</sup> Ali 1387, s. 4.

<sup>67</sup> Elçin 2010, s. 196; Ali 1387, s. 4.

<sup>68</sup> Reisneya, s. 712; Levey 1973, s. 30, 31.

## ***İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet***

*kılıçlarımızla saldırgan ülkelere karşı zafer kazanırız; bilimlerimiz ve bilim adamlarımızla da diğer beyinlerin ve fikirlerin üstesinden geliriz” sözü meşhurdur<sup>69</sup>. Ayrıca tıp okulunun bütün sınıflarında, “ilim ve fazilet, pazu ve kılıçtan üstündür” yazısı asılıydı<sup>70</sup>.*

### **Erken İslam Döneminde Cündîşâpûr Tıp Okulları**

Müslümanların Antik Yunan, İran, Çin ve Hint tıbbı ile tanışmaları, Irak ve Suriye topraklarının fethi sırasında gerçekleşmiştir. Özellikle antik Yunan tıbbının en çok gelişme gösterdiği Irak ve Suriye toprakları üzerinde, Cündîşâpûr’un yanı sıra Ruha (Urfa), Karhai (Harran) ve Nissibis (Nusaybin) tıp okullarının da etkisi büyüktü<sup>71</sup>. Fakat Cündîşâpûr tıp okulu olmasaydı, Müslümanların Çin, Yunan, Hint ve İran tıbbına ait bilgilerin birçoğuna ulaşması mümkün olmayacaktı<sup>72</sup>. Elbette bu merkezler içerisinde en etkili ve verimli çalışan okullar, Cündîşâpûr tıp okuluydu. Cündîşâpûr tıp okulu, İslam dünyasına Yunan tıbbının ve diğer bilimlerin pompalandığı önemli bir dağıtım merkezi haline gelmiştir<sup>73</sup>. Bu dönemde anılan okullardan mezun olan onlarca hekim, Irak ve Suriye topraklarının birçok bölgesinde görev yapmaktaydı. Müslümanlar, İran topraklarının fethi sırasında MS. 638 yılında Cündîşâpûr’u ele geçirdiler ve burada büyük bir hastane ve tıp okulu ile karşılaştılar<sup>74</sup>. Cündîşâpûr tıp okulu İslam fetihlerinden sonra da faaliyetlerine devam etmiştir. Burada faaliyet halinde olan Cündîşâpûr hastanesi de İslam dönemi hastanelerinin kurulmasında önemli bir yere sahiptir<sup>75</sup>.

Elbette ki Müslümanlar bu okulun ve hastanesinin varlığından haberdardılar. Bundan dolayı İran fetihleri sırasında bu şehir; sahip olduğu bilimsel yapısından ve ilme hizmetlerinden dolayı, Müslümanlar tarafından titizlikle korunmuştur<sup>76</sup>.

---

<sup>69</sup> Ali 1387, s. 3.

<sup>70</sup> Cüneydi, s. 354; Ali 1387, s. 5; Azizî 2008, s. 23.

<sup>71</sup> Maxwell ve Selwyn 1936, s. 259; Hamârîne 2012, s. 146.

<sup>72</sup> Maslahîşâd 1389, s. 107.

<sup>73</sup> Robinson 1943, s. 144.

<sup>74</sup> Doğan 2012, s. 316. Cündîşâpûr şehri, Hz. Ömer’in halifelîği zamanında Ebu Musa el-Eşarî komutasında gönderilen bir ordu tarafından ele geçirilmiş ve buradaki üniversitelerin zarar görmemesi için azami çaba sarfedilmiştir. Bkz. Ali 1387, s. 5; Bayat 2012, s. 206.

<sup>75</sup> Nasr 1999, s. 396; Terzioğlu 1970, s. 127.

<sup>76</sup> Necmâbâdî 1371, s. 287; Johna 2003, s. 629.

Müslümanlar, Cündîşâpûr tıp okulunun faaliyetlerine devam etmesine izin verdiler. Fakat kendileri uzun bir dönem bu çalışmalara ilgisiz kaldılar. Müslümanların kontrolünde faaliyetlerini sürdüren bu okullarda, uzun yıllar farklı dine ve farklı milletlere mensup bilim adamları bilimsel çalışmalarına devam ettiler<sup>77</sup>. Buradaki tıp okulları, Müslümanların Irak ve İran topraklarına egemen olmalarından sonraki dönemlerde de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir<sup>78</sup>. Bu okullar daha ziyade Süryanilerin kontrolü altında faaliyetlerine devam etmiştir<sup>79</sup>.

### **Abbasiler Döneminde Tabâbet**

Sâsânîler döneminde okul, hastane, kütüphane ve eczane şeklinde organize edilmiş eğitim ve araştırma hastaneleri geleneği, İslam sonrası dönemde de özellikle Abbasiler döneminde devam etmiştir<sup>80</sup>. Abbasiler döneminde yapılan hastaneler ve kütüphaneler Sâsânîler dönemi hastane ve kütüphanelerin tipik örneklerini teşkil etmiştir<sup>81</sup>. Abbasiler döneminde ilk defa Bağdat'ta Cündîşâpûr okulunun benzeri olmak üzere büyük bir hastane ile yanında tıp okulu ve büyük bir kütüphane kurulmuştur<sup>82</sup>. Bağdat şehrinin kurulmasının akabinde Cündîşâpûr'dan Bağdat'a doğru büyük bir beyin göçü başlamıştır<sup>83</sup>. Cündîşâpûr tıp okulunun Bağdat'taki etkisini Toledolu Benjamin'in MS. 1160 yılında Bağdat'a yapmış olduğu seferinden anlamak mümkündür. Bu seyyah Bağdat'ta 61 tane büyük hastanenin bulunduğunu ileri sürmektedir<sup>84</sup>. Cündîşâpûr tıp okulunun benzerleri sadece Bağdat'ta değil aynı zamanda Şam, Şiraz ve Kahire'de de inşa edilmiştir<sup>85</sup>.

Abbasi devletinin ilk dönemlerinde tıp kültürü ve çalışmaları ilk dönemlerde Emevi dönemindekinden çok farklı bir düzeyde değildi. Bu dönemde kurulmaya başlayan hastanelerin parlak devri, Abbasi devletinin gerçek kurucusu olarak kabul edilen ikinci Abbasî

---

<sup>77</sup> Ess 2005, s.171.

<sup>78</sup> Barthold 2012, s. 14.

<sup>79</sup> Maxwell ve Selwyn 1936, s. 259; Horden 2005, s. 369.

<sup>80</sup> Levey 1973, s. 31; Fahri 1999, s. 271.

<sup>81</sup> Attewell 2003, s. 337.

<sup>82</sup> Elçin 2010, s. 196; Fahri 1999, s. 271; Shoja ve Tubbs 2007, s. 364; Pioreschi 2004, s. 361.

<sup>83</sup> Fahri 1999, s. 271.

<sup>84</sup> Farrokh 2007, s. 281.

<sup>85</sup> Nasr 1999, s. 415.

## **İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet**

halifesi Ebu Ca'fer el-Mansûr zamanına rastlamaktadır<sup>86</sup>. Bu hükümdar, Bağdat şehrini inşa ettirdikten sonra, midesinden hastalandı. Kendisi yutkunmakta zorluk çekiyor ve iştahsızlıktan şikâyet ediyordu. Bağdat'taki tabiplerin tedavi çabaları sonuç vermeyince de, Cündîşâpûr tabiplerinin başı durumunda olan Corcis b. Cibril b. Buhtîşû'yu Bağdat'a getirtmek zorunda kaldı<sup>87</sup>. Abbasi devletinin erken döneminde tababet alanında şöhret kazanan, ayrıca seçkin ve dürüst bir karaktere sahip olan ve *Kitâbu'l-Künnâş* olarak adlandırılan tıpla ilgili bir eseri bulunan Corcis, oğlu Buhtîşû'yu, Cündîşâpûr'daki Bimaristan'a yönetici tayin ederek öğrencisi İsâ b. Şuhlâf'la birlikte Bağdat'a geldi. Burada halife el-Mansûr tarafından iyi karşılanan, hediyelerle taltif edilen ve en güzel evlerden birine yerleştirilen Corcis, hemen tedavi işlerine başladı<sup>88</sup>. el-Kıftî, Corcis'in yaşadığı bu dönemi şu satırlarla ifade etmektedir: "*Corcis, el-Mansur iyileşip sağlığına kavuşana kadar onu en yumuşak usulle tedavi etmeye çalıştı. O da buna çok sevindi ve her istediğinin yerine getirilmesini emir verdi. Bir gün ona, 'burada sana kim hizmet ediyor' diye sordu. O da 'öğrencilerim' şeklinde cevap verdi. Halife şöyle dedi: 'Duyduk ki, eşin yoktur'. O da, 'yaşlı ve zayıf bir eşim var, ama yerinden kalkmaya gücü yetmez' dedi. Sonra o (Corcis) huzurdan ayrılıp eve gitti. el-Mansur, hizmetçisi Sâlim'e, güzel Rum cariyelerden üç tanesini üç bin dinarla birlikte Corcis'e götürülmesini emir verdi. O da bunu yerine getirdi. Corcis evine gidince, öğrencisi İsâ b. Şuhlâf, olan bitenleri anlattı ve cariyeleri ona gösterdi. Ancak o (Corcis), onları hoş karşılamadı ve İsâ'ya, 'ey şeytan'ın öğrencisi! Niçin bunları evime soktun, casusluk yapmak istedin, git bunları hemen sahiplerine iade et!' dedi. Sonra Corcis yanında da İsâ ve cariyelerle Halifenin sarayına gitti ve onları hizmetçiye geri verdi. Haber el-Mansur'a ulaşınca, onu huzuruna getirtti ve 'niçin cariyeleri geri iade ettin' dedi, o da 'onlar gibilerinin evimde olması câiz değildir, zira biz Hıristiyan topluluğu, kadın hayatta iken bir kadından fazlasıyla evlenmeyiz, ondan başkasını almayız' dedi. Onun bu durumu Halife tarafından güzel karşılandı, o andan itibaren de Corcis'in, izin almadan cariyeleri ve eşlerinin yanına girmesine izin verdi ve yanında onun itibarı arttı; bu da iffetin semeresi olsa gerektir.'*"<sup>89</sup>.

<sup>86</sup> Zeydan 1967, s. 205. Ayrıca bkz. Terzioğlu 1992, s. 163.

<sup>87</sup> Emîn, s. 255.

<sup>88</sup> el-Kıftî 1908, s. 158.

<sup>89</sup> Bkz. Aynı eser, s. 158-159. Ayrıca bkz. İbn Ebî Usaybi'a, s. 185.

H. 152 yılında Halife el-Mansûr'un tabibi Corcis b. Cibril b. Buhtîşû ağır bir hastalığa yakalandı, onun bu hastalığı şiddetlenince de Dârü'l-Âmme'ye taşınması emri verildi ve burada bizzat halife tarafından ziyaret edilerek durumu ile ilgilenilmesi istendi. Bu esnada Corcis memleketine dönmek için el-Mansûr'dan izin istedi. Halife ona izin verdi ve ondan Müslüman olmasını istedi. O da bunu kabul ederek Müslüman oldu. Halife el-Mansûr tarafından 10.000 dinar ve yolda kendisine refakat edecek bir hizmetçi verilen Corcis, öğrencisi İsâ b. Şuhlâf'ı Bağdat'ta bırakarak memleketine döndü. Bu olayın akabinde, el-Mansur, İsâ b. Şuhlaf'ın huzuruna getirilmesini istedi ve ona bazı sorular yöneltti. Bu konuşmalar sonucunda onun maharetli bir tabip olduğunu gördü<sup>90</sup>. Corcis, MS. 827 yılında vefat etti ve Medâ'in<sup>91</sup>'de Sergius manastırında defnedildi. Bu tıp bigininin önemi, Abbasiler döneminde tıbbi eserlerin çeviri faaliyetlerini başlatmış olmasıdır.

İbn Ebî Usaybi'a, onun meşhur Kunnaş'ı dışında, günümüze kadar ulaşmayan *el-Mat'am ve'l-Meşreb*, *el-Medhal ilâ Sinâ'ati'l-Mantık* ve *Elbâh*<sup>92</sup> adlı eserlerini zikretmektedir. Corcis b. Cibril'in daha önce de adı geçen Kunnaş adındaki meşhur eseri, Huneyn bin İshak tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. er-Râzî, *el-Havi* adlı kitâbını yazarken *Kunnaş*'tan istifade etmiştir. Bu hekimin dedesi Gabriel (Cibril), daha önce de belirtildiği gibi, I. Hüsrev dönemi İran sarayın başhekimlerindendi. Bu hekimin tıp bilgisi hanedan boyunca babadan oğula aktarılarak Abbasiler dönemine kadar ulaşmıştı ve Cündîşâpûr tıp okulundaki eğitim bu ailenin kontrolü altındaydı<sup>93</sup>. Bu olaydan sonra Cündîşâpûr tıp okulu, Abbasî halifelerinin sarayları ile sıkı bir ilişki içine girmiştir. Sonra Ebu Ca'fer el-Mansur, görme engelliler, yetimler, yaşlı kadınlar ve zihinsel özürlüler için ayrı ayrı evler inşa ettirdi<sup>94</sup>. O yöreden gelen hekimler, Hipokrat ve Galenos

---

<sup>90</sup> Bkz. Aynı eser, s. 159-160. es-Sa'âlibî, Corcis'in dedesi Buhtîşû'un, genel insan sağlığı ile ilgili bir sözünü şöyle nakletmektedir: "*Somurtkan insanlarla bir mecliste oturma! Zira, onlarla oturmak ruhun sıtması gibi bir şeydir.*". Bu meşhur tabibin diğer bir sözü de şu şekildedir: "*Açlık anında su içmek vücut için iyi değildir; tokluk anında yemek yemek ise ondan daha kötü ve zararlı bir şeydir.*". Bkz. Ebu Mansur es-Se'âlibî, *Kitâbu'l-Latâif ve Fünûni'z-Zarâ'if*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bl, nu: 2629, v. 30b.

<sup>91</sup> Bu şehirle ilgili geniş bilgi için bkz. el-Kazvinî, s. 453; Bakır ve Altungök 2014, s. 2-42 künyeli kaynaklara bakılabilir.

<sup>92</sup> Maslahişâd 1389, s. 109.

<sup>93</sup> Maslahişâd 1389, s. 107.

<sup>94</sup> Zeydan 1967, s. 206.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

tıbbi konusunda son derece bilgiliydiler. Buhtişû ailesi, uzun süre Bağdat'ın en nüfuzlu hekim ailesi oldu; Corcis soyundan gelenler kuşaklar boyunca halifelerin özel hekimi oldular. Buhtişû'un oğlu, Hârûnu'r-Reşîd'in emrindeydi; onun oğlu Cibril b. Corcis b. Buhtişû', el-Emin ve el-Me'mûn'a hizmet etti. MS. 805 yılında ilk olarak Hârûnu'r-Reşîd'in daha sonra da oğulları, el-Emin ve el-Me'mûn'un hekimliğini yaptı<sup>95</sup>. el-Me'mûn'un Bağdat'ta Beytül-Hikme<sup>96</sup>'yi kurmasından sonra, Cündîşâpûr'daki Antik Yunan ve Bizans tıbbi ile Fars ve Hint medeniyetine ait tıbbi çalışmalar, Bağdat'a taşınarak Arapçaya tercüme yapılmıştır<sup>97</sup>. el-Me'mûn, Cündîşâpûr okulundaki bilim adamlarını yaptıkları hizmetlerden dolayı sık sık ödüllendirirdi<sup>98</sup>.

Hârûnu'r-Reşîd, MS. 800 yılında Gabriel (Cibril) Buhtişû'ya emir vererek Cündîşâpûr tıp okulunun aynısının Bağdat'ta kurulmasını emretmiştir<sup>99</sup>. Anılan halife yeni kurduğu üniversitede ders verecek ve görev yapacak hekimleri sınavarak göreve alırdı. Buhtişû' ailesinden Buhtişû bin Cercis'i, Cündîşâpûr'dan çağırarak kendisini tedavi bahanesiyle ona bir idrar örneği vermiş ve anılan hekim de bunun bir insana ait değil de bir yük havanına ait idrar örneği olduğunu söyleyerek halifenin güvenini kazanmıştır<sup>100</sup>. Kurulan bu okul ve hastanenin başına yine Cündîşâpûr okulunun önemli hekimlerinden ve aynı zamanda Beytül-Hikme'nin müdürlerinden olan Ebû Yuhanna bin Mâseveyh getirilmiştir<sup>101</sup>. Bu tabip bu hastanenin yöneticisi olduğu dönemlerde Ankara ve Ammuriye'den gelen tıbbi kitapların çevirisi ile meşgul olmuştur<sup>102</sup>. Yeni kurulan hastane ve okulda görev yapan hekimlerin hepsi Cündîşâpûr tıp okulundan getirilmişlerdir. el-Kiftî'nin ifadelerine göre, el-Cündisâburî olarak neseplendirilen ve tıp alanında eserleri bulunan Cibril İbn Corcis b. Buhtişû' maharetli ve soylu bir tabip idi.

<sup>95</sup> Maslahişâd 1389, s. 109.

<sup>96</sup> Beytül-Hikme, M. S. 830 yılında Bağdat'ta Abbasî halifesi el-Me'mûn tarafından ilmi faaliyetlerde araştırma-inceleme ve çeviri faaliyetlerinin yürütülmesi için açılmış bir bilim merkezi veya akademisidir. Bkz. Kaya 1992, s. 88.

<sup>97</sup> Bayat 2012, s. 205; Hamârîne 2012, s. 148; Aydınlı 2007, s. 11; Attewell 2003, s. 336; Shoja ve Tubbs 2007, s. 364.

<sup>98</sup> Afnan 1956, s. 4.

<sup>99</sup> Bakır 2004, s. 270; Bayat 2012, s. 209; Sneader 2005, s. 24.

<sup>100</sup> Contadini 2012, s. 44.

<sup>101</sup> Dallal 1999, s. 200.

<sup>102</sup> Aydınlı 2007, s. 12, 13.

Cibril, Cündisâbur halkındandı; Cündisâbur halkı ise Kısralar zamanından beri tabiplerden olup bu sanatta ve ilimde maharet sahibiydiler<sup>103</sup>.

Abbasiler dönemi ünlü veziri Yahya bin Halid el-Bermekî<sup>104</sup> Cündişâpûr'daki Hintli ve İranlı bilim adamları ile hekimleri Bağdat'a gelerek hizmet vermeleri noktasında teşvik etmiştir<sup>105</sup>. Yahya bin Halid'in özellikle bilim adamlarını yabancı dildeki kitapların Arapçaya çevrilmesi noktasında görevlendirmesiyle ilgili üstün gayretleri olmuştur<sup>106</sup>. Özellikle Buhtîşû' ve Maseveyh ailesi uzun bir dönem Abbasi sarayına tıbbi açıdan hizmet etmiş ve antik döneme ait birçok kitâbın Arapçaya tercümesine katkı sağlamışlardır<sup>107</sup>. Buhtîşû' ailesine mensup hekimlerin Hipokrat ve Galenos tıbbına ait kitapların, İslam Dünyasına kazandırılmasında önemli rolleri olmuştur<sup>108</sup>. Buhtîşû' ailesi, Abbasiler döneminde hem Cündişâpûr'da hem Bağdat'ta kurulan hastanelerde altı nesil boyunca yaklaşık 250 yıl hizmet vermişlerdir<sup>109</sup>. Bu dönemde Cündişâpûr tıp okulları ve hastanelerinin benzerlerini yapma girişimleri hız kazanmıştır. Bu çerçevede İslamî dönemde Bağdat, Kahire, Şam, Halep, Rey, İsfahan, Mekke, Medine, Musul, Şiraz, Cordoba, İskenderiye, Cezayir ve Fas'ta bu okulların ve hastanelerin benzerleri yapılmıştır<sup>110</sup>.

Abbasîler döneminde halife ve saray halkının tedavisi ile meşgul olan tabiplerin büyük miktarda paralar kazandıkları anlaşılmaktadır. el-Kıftî, daha önce adı geçen Cibril b. Corcis b. Buhtîşû'un Bağdat'ta tababet mesleğinden elde ettiği maaş ve hediyelerin detayından da şöyle bahsetmektedir. "*Belirtildiğine göre, onun rızkı (geliri), avam maaşıyla, gümüş para olarak her ay 10.000 dirhem; havas maaşıyla ise her yılın Muharrem ayında gümüş para*

<sup>103</sup> Bkz. el-Kıftî, s. 132-133.

<sup>104</sup> Yahya bin Halid el-Bermekî: İranlı Bermekî hanedanından olan Yahya bin Halid, Hârûnu'r-Reşid döneminin ünlü veziridir. 733 yılında dünyaya gelen Yahya, 805 yılında Hârûnu'r-Reşid tarafından hapsedildiği Rakka'da ölmüştür; Nasr 1999, s. 398; Fahri 1999, s. 271.

<sup>105</sup> Akil Ahmed 2008, s. 10, 11; Bayat 2012, s. 206; Attewell 2003, s. 336; Fahri 1999, s. 271.

<sup>106</sup> Sezgin 2008, s. 8-9.

<sup>107</sup> Contadini 2012, s. 44; Aydınli 2007, s. 11 12.

<sup>108</sup> Attewell 2003, s. 336.

<sup>109</sup> Bayat 2012, s. 206; Contadini 2012, s. 48; Maxwell ve Selwyn 1936, s. 267; Johna 2003, s. 629.

<sup>110</sup> Robinson 1943, s. 186.



## **İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet**

olarak 50.000 dirhemdi. Ayrıca 10.000 dirhem değerinde elbiseler, er-Reşîd'in yılda iki defa hacemat yapılması ücreti olarak 100.000 dirhem, yılda iki defa ilaç içimi için de 100.000 dirhem de ek geliri vardı. Her yıl er-Reşîd'in arkadaşlarından gelen içinde kisve (giysi), koku ve hayvan parası şeklinde gümüş para olarak 400.000 dirhemlik bir geliri de bulunmaktaydı. Bu sonuncu gelirin detayı ise şöyledir: İsa b. Ca'fer; 50.000 dirhem, Zübeyde Ümmü Ca'fer; 50.000 dirhem, el-Abbase; 50.000 dirhem, Fatıma; 70.000 dirhem, İbn Osman; 30.000 dirhem, el-Fadl b. er-Rabi'; 50.000 dirhem. Ayrıca kisve (giysiler), koku ve hayvan parası olarak da 100.000 dirhem tutmaktaydı. Onun (Cibril'in) Cündisâbur, Sûs, Basra ve Sevâd topraklarındaki (Irakın güneyi) arazilerinden elde edilen ürünlerden her yıl 800.000 dirhem geliri vardı. Ayrıca o, iktâ olarak kendisine verilen topraklarından 700.000 dirhem gelir elde ediyordu. Ona, Bermekilerden de her yıl gümüş para olarak 2.400.000 dirhem gelmekteydi. Bu son gelirin detayı ise şöyledir: Ona, Yahya b. Halid; 600.000 dirhem, Ca'fer b. Yahya el-Vezîr; 1.200.000 dirhem, el-Fadl b. Yahya; 600.000 dirhem vermekteydi. Onun yirmi üç yıl süren er-Reşîd'e ve on üç yıl devam eden Bermekilere hizmeti karşılığında, gelir olarak elde ettiği (bu listede belirtilmeyen büyük hediyeler dışında) gelirin toplamı ise 88.800.000 dirhemdir. Bundan, listede geçen harcamalar, hediyeler, kefillik ücretleri ve zekâtlar şeklinde harcananların toplamı ise aynî olarak 900.000 dinar (9.000.000 dirhem) ve gümüş olarak 70.600.000 dirhemdir. Bununla birlikte, onun oğlu Buhtîşû'a vasiyet ettiği ve el-Me'mun'un da onu vasi olarak kabul edip daha önce belirtilen 7.000.000 dinar (yani 7.000.000 dirhem) bulunmaktadır."<sup>111</sup>.

Daha önce de belirtildiği gibi, Hârûnu'r-Reşîd<sup>112</sup>, Cibril b. Corcis b. Buhtîşû'a emir vererek Bağdat'ta Cündîşâpûr (Cündîşâpûr) şehrindeki hastahane gibi bir hastahane yaptırdı. Bu yeni hastahanenin bütün tabipleri ve burada eğitim gören öğrencileri Cündîşâpûr ekibinden oluşmaktaydı; hastanenin başkanlığına ise

<sup>111</sup> el-Kiftî, s. 142-143.

<sup>112</sup> Bir habere göre Abbasî halifesi Hârûnu'r-Reşîd, Iraklı, Rum, Hindistanlı ve Yunanlı dört tabibi bir araya getirerek onlara, "her biriniz bana hastalığın meydana gelmeyeceği devayı anlatın" dedi. Onlardan Iraklı şöyle dedi: "hastalığın olamayacağı deva Reşâd habbesidir." Hindistanlı da, "o kara heliledir." şeklinde bilgi verdi. Rum kökenli tabip, "o sıcak sudur" diye açıkladı. Tabâbet yönünden hepsinden daha üstün bilgiye sahip olan Yunanlı tabip ise şunları söyledi: "Beyaz Reşâd habbesi, vücutta rutubet meydana getirir, sıcak su mideyi gevşetir, kara helile ise onu inceltir, ancak hastalık yapmayan en iyi deva, bir yemeye iştahlı olduğun zamanda oturmaktır." Bkz. el-Endelüsî 1983, s. 19-20.

Cebrail'in (Cibril) önerisi üzerine Cündîşâpûr Bîmâristânı hocalarından Dehişteğ getirildi. Ancak bu tabip daha sonra bimâristânın yeterli bütçesinin olmadığını sebep göstererek görevinden istifa etti. Ondan boşalan göreve kardeşi Mihail getirildi. Bir süre sonra o da istifa ederek ağabeyi Dehişteğ ile birlikte Cündîşâpûr'a döndü. Bunun üzerine hastahanenin başhekimliğine Cündîşâpûr'dan ünlü hekim Yuhanna b. Mâseveyh'in babası Mâseveyh tayin edildi<sup>113</sup>. Corcis'in diğer oğlu Buhtîşû' b. Corcis b. Buhtîşû' de önemli bir tabip olarak Abbasî halifelerinin hizmetinde bulundu. Buhtîşû'nun dedesi, el-Buhtîşû', Ebu'l-Abbas es-Seffâh (İlk Abbasî halifesi) zamanında yaşayan bir Hıristiyandı, halifenin arkadaşı olup onu tedavi etmiş ve er-Reşîd'in dönemine kadar yaşamıştır. Tıp sanatında değerli bir kişiydi, ilmi ve halife ile olan arkadaşlığı nedeniyle Bağdat'ta ikamet ediyordu ve Ebû Cebrail olarak künyelendiriliyordu<sup>114</sup>.

Buhtîşû' b. Corcis ise Abbasî halifeleri er-Reşîd, el-Emîn, el-Me'mûn, el-Mu'tasım, el-Vâsık ve el-Mütevekkil'in hizmetinde bulundu ve tıp mesleğinden fahiş paralar kazandı. *Kitâbu't-Tezkire* olarak adlandırılan tıpla ilgili eserini, oğlu Cibril için yazdığı ileri sürülmektedir. Aslında Buhtîşû' b. Corcis, Cündîşâpûr halkından biriydi ve o, ne Abbasî halifesi es-Seffâh'ı ne de onun kardeşi olan Ebu Ca'fer el-Mansûr'u gördü. Ancak babası Corcis daha önce de belirtildiği gibi, el-Mansûr'u tedavi etmişti ve bu esnada Buhtîşû' babası Corcis'in yerine Cündîşâpûr'da bimaristan'ın yöneticiliğini üstlenmişti<sup>115</sup>. Sonra Abbasî halifesi el-Mehdi'nin oğlu el-Hâdi hastalandı; halife onun tedavisi için Buhtîşû'yu Cündîşâpûr'dan getirtti ve başarılı bir tedaviden sonra da onu saray tabibi olarak görevlendirdi. Ancak Halifenin bu davranışı, hem eşi ve el-Hâdi'nin annesi Hayzûran'ı, hem de kendi tabibi İsâ Ebu Kureys'i gücendirdi. Bu durumu öğrenen halife el-Mehdi, Buhtîşû'u ödüllendirerek Cündîşâpûr'a gönderdi. Böylece Buhtîşû' H. 170 yılına kadar oradaki Bimaristan'ı idare etti. Bu yıl içinde er-Reşîd, özel tabibi Ebû Kureys'in bir türlü tedavi edemediği bir baş ağrısından dolayı hastalanınca, veziri Yahyâ b. Halid el-Bermekî, Buhtîşû' b. Corcis'i,

---

<sup>113</sup> Zeydan 1967, s. 206; Ahmed Emîn, s. 256. Söylemez 2003, s. 99. Ünlü Abbasî dönemi hekimi Ebu Yuhanna b. Mâseveyh hakkında bilgi için bkz. Hasan Ahmed İbrahim 1981, s. 145.

<sup>114</sup> el-Kıftî, s. 100.

<sup>115</sup> el-Kıftî, s. 100.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

Bağdat'a getirtti. Bu tabip, halife tarafından iyi karşılandı ve değerli armağanlar ve bol miktarda paralarla ödüllendirildi. Aslında er-Reşid'in bu esnada Buhtîşû' b. Corcis hakkında sarfettiği şu sözcükler, bu tabibin tıp alanındaki maharetini ve yeteneğini de tescillemiş olsa gerektir: “*Sen tabiplerin başkanı olacaksın ve onlar seni dinleyip sana itaat edeceklerdir.*”<sup>116</sup>.

el-Buhtîşû' b. Cibril b. Buhtîşû' ise, el-Me'mûn, el-Vâsık ve el-Mütevekkil'in özel tabibi olarak görev yapmıştır<sup>117</sup>. Bu hekim, 870 yılında Bahreyn'de vefat etmiştir. Anlatılanlara göre bu hekim, kan dolaşımı üzerinde çalışmış ve bu arada damar ameliyatı da yapmıştır. Onun anılan alanda bir eserinin de bulunduğu iddia edilmektedir. Hatta bu hekim, el-Me'mûn'un bu konuyla ilgili sorduğu bir soru üzerine *Tedbirü'l-Beden* adlı kitâbını yazdığı da rivayet edilmektedir<sup>118</sup>. Aslında Buhtîşû' b. Cibril b. Buhtîşû' tabipler yetiştiren bir aileden geldiği için çok kabiliyetli bir tabipti; zira daha önce de belirtildiği gibi onun babası ve dedesi de tebabetle iştigal etmiş maharetli tabiplerdi. el-Vâsık (Abbasî halifesi) hükümdar olunca, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât ve İbn Ebî Davud, gece eğlencesi, mürüvvetinin ortaya çıkması, alicenaplığı, bilgisinin güzelliği ve sevgi ve hediyelerinin çokluğu nedeniyle Buhtîşû'ya karşı düşmanlık beslemeye başladılar. Bu nedenle de halifeyi ona karşı kışkırtıyorlardı. Onların bu kötü emelleri gerçekleşti ve el-Vâsık, onun bütün servetine el koydu ve onu Cündîşâpûr'a sürgün etti. Bir süre sonra anılan halife istiskâ (ödem)<sup>119</sup> hastalığına yakalandı. Hastalığı şiddetlenince de Buhtîşû'yu getirmesi için adam gönderdi. Ancak Buhtîşû' gelmeden önce, el-Vâsık vefat etti<sup>120</sup>.

el-Mütevekkil halife olunca, Buhtîşû'nun durumu düzeldi, öyle ki, yücelik ve yükselme, büyük konum, refah, zenginlik, giysi, koku kullanma, ev tezyinatı, ziyafetler, müsriflik yönünden halifeyi geride bıraktı. Ayrıca bu dönemde onun hastaları tedavi etmede çok başarılı olduğu ortaya çıktı. Bir habere göre, el-Mu'tez Billâh, babası el-Mütevekkil zamanında, ateşli bir hastalığa yakalandı ve bu yüzden

<sup>116</sup> el-Kiftî, s. 100-101.

<sup>117</sup> Gutas 2003, s. 117-118. Ayrıca bkz. Eyyûb 1989, s. 272.

<sup>118</sup> Maslahişâd 1389, 109.

<sup>119</sup> Halk arasında istiskâ hastalığı olarak bilinen bu hastalığın adı ödemdir. Ödem vücudun haddinden fazla su toplayarak şişmeye başlaması olayıdır. Bu kavram adını su vermek anlamına gelen istiska sözcüğünden almıştır. Bkz. Baktır 2011, s. 281.

<sup>120</sup> el-Kiftî, s. 102.

de ilaç ve gıda olarak bir şey almamaya başladı. Bu durum, el-Mütevekkil'e zor anlar yaşattı ve onun için aşırı derecede üzüldü. Bunun üzerine Buhtişû' yanında tabipler olduğu halde onu ziyaret etti ve onunla şakalaştı. Bu esnada el-Mu'tez, elini, Buhtişû'un üzerinde bulunan ağır Yemen cübbesinin yenine soktu ve "*bu elbise ne güzeldir*" dedi. Buhtişû' da ona, "*ey efendim! Vallahi güzellikte onun bir benzeri yoktur, bana bin dinara mal oldu, sana bir teklifim var, iki elma ye cübbeyi al*" dedi. Bunun üzerine el-Mu'tez iki elma istedi ve onları yedi; Buhtişû', ona, "*cübbenin birlikte olmak için bir giysiye ihtiyacı var, benim öyle bir giysim var, bir sekencebin şerbeti iç, onu da al*" dedi. Böylece o (el-Mu'tez), bir sekencebin şerbeti içti ve onları aldı. Yenilen meyve ve içilen ilaç el-Mu'tez'in yapısına iyi geldi ve hastalığından kurtuldu. Bu başarılı tedavi girişiminden dolayı, el-Mütevekkil, sürekli olarak Buhtişû'ya teşekkür ederdi ve tababeti konusunda ona sonsuz güven duyardı<sup>121</sup>.

Anlatılanlara göre, Buhtişû'ya zaman zaman buhur hediye edilirdi, yanında da diğer bir çekmecede üzerine yakıldığı sırada misk<sup>122</sup>, kâfûr<sup>123</sup>, hilaf (söğüt) suyu ve eski şarap karıştırılmış gül suyu dökülmüş üzüm, turunc ve safsaf (bir cins söğüt ağacı) ağacından kömür bulunurdu. Bu konuda o şöyle derdi: "*Bana kömürsüz buhur hediye edilmesini sevmem, zira avam tabakasının*

---

<sup>121</sup> Aynı eser, s. 102-103. Abbasî halifesi el-Mütevekkil ile tabibi Buhtişû b. Cibril b. Buhtişû arasında geçen ilginç hikâyelerden bir tanesi şöyle anlatılır: "*Buhtişû bir gün el-Mütevekkil'in yanına girdi, bu esnada o (el-Mütevekkil), köşkünün ortasındaki bir sekinin üzerinde oturuyordu. Buhtişû her zaman yaptığı gibi onunla birlikte sekinin üzerine oturdu, bu esnada da üzerinde Rum dibacından bir durrâ'a (önü açık, bol kolları olan bir çeşit elbise) vardı, fakat elbisenin kuyruk kısmı azıcık sökülmişti. el-Mütevekkil, Buhtişû'yla konuşmaya başladı, bu esnada da o sökükle uğraşıyordu, öyle ki bu sökülük yırtmaç sınırına kadar ulaştı. Sonra aralarında bir konuşma geçti ve el-Mütevekkil'in, Buhtişû'ya 'siyaset adamının, boyunduruk altına alma ve yönetme işine ihtiyaç duyacağını ne ile bilirsiniz?' diye bir soru sormasını gerektirdi. Buhtişû şöyle dedi: 'tabibinin, durra'asındaki söküğü yırtmaç kısmına kadar yırtarsa daha çok boyunduruk altına gireriz'. el-Mütevekkil sırtı üzerine yatarcasına güldü ve anında ona güzel hil'atler ve bol para vermesini emretti."* Bkz. el-Kiftî, s. 103.

<sup>122</sup> Misk: Sanskritçe *er bezi* anlamında *muşka* sözcüğü, *müşg* şeklinde önce Farsçaya daha sonra buradan Grekçeye *moschos* ve Arapçaya *misk* şeklinde geçmiştir. Tibet, Moğolistan ve Tonkin Dağları dolaylarında yaşayan misk geyiğinden elde edilen güzel kokulu bir yağdır. Bkz. Baytop ve Bozkurt 1992, s. 181. Bu güzel koku hakkında geniş bilgi için bkz. Bakır 2000, s. 57-64.

<sup>123</sup> Kâfûr: Bu sözcük Sanskritçe *karpura* kelimesinden gelmektedir. Ortaçağ boyunca İnan ve Hindistan arasında önemli bir mübadele aracı olan *kâfûr* hoş kokulu bir reçinedir. Bkz. Huart 1997, s. 68. Bu güzel koku ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bakır 2000, s. 74-76.

## **İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet**

*kömürü onu bozar, bunun sonucunda da 'bu Buhtîşû'nun işidir' denilir.*"<sup>124</sup>.

Abbasiler döneminde sarayda görev yapan tabipler bol miktarda para kazanıyorlar ve bu paraları taşınmazların satın alınmasına, giyim-kuşamlarına ve şatafatlı yaşantılarına harcıyorlardı. Ancak onların edinmiş oldukları muazzam servetleri ve özel yaşamları hem hükümdarlar hem de yüksek rütbeli devlet memurları tarafından kıskançlıklara ve aleyhlerine dönüşen aşırı rekabet ve takibate sebep olmaktaydı. İşte bu beklenen tehlike, kaçınılmaz son ve olumsuz davranışlardan biri de bizzat Buhtîşû' b. Cibril b. Buhtîşû'un başına gelmiştir. el-Kiftî bu olayı şöyle aktarmaktadır:

*"el-Mütevekkil bir gün Buhtîşû'ya, beni davet et' dedi. O da 'tamam, bu benim için bir şereftir' dedi, sonra da el-Mütevekkil'e bir ziyafet verdi. Bu esnada vakit yazdı; süs ve servet gösterişinde bulundu ve misafirlîğe, el-Mütevekkil'i ve ziyafette bulunanları beğendirecek boyutta harcama yaptı. el-Mütevekkil, onun nimetini ve mürüvvetinin mükemmelliğini gözünde büyüttü, evinden ayrıldığında bulduğu elbisesinden bir şey aldı, ona karşı kin besledi, birkaç gün sonra da gözden düşürdü. Onun birçok malı elinden alındı ve bütün elbiseleri arasında, hepsinde Ermeni ibrişiminden pantolon kemeri bulunan dört bin Dabikî şalvar bulundu. el-Hüseyn b. Muhalled hazır bulunarak hazinesini mühürledi ve işe yarayanları hükümdar sarayına taşıdı ve bu esnada bir çok şeyi sattı. Bu eşyalar dışında odun, kömür, şerbet ve benzeri şeyler kaldı. Onları da el-Hüseyn b. Muhalled altı bin dinara satın aldı. Onun (Buhtîşû'nun) bütün eşyalarının on iki bin dinara satıldığı söylenir. Sonra Hamdun, el-Hüseyn b. Muhalled'i kışkırdı ve onu hükümdara şikâyet etti ve sattığı eşyalardan elinde kalan altı bin dinarı istedi. Sonunda el-Hüseyn, bunu kabul ederek malları ona teslim etti. Böylece o (Hamdun) anılan eşyaları iki katından fazlasına sattı. Bu olay hicretin iki yüz kırk dördüncü yılında vuku buldu. Buhtîşû', iki yüz elli altı yılının safer ayının bitişine sekiz gün kala Pazar günü vefat etti ve oğlu Ubeydullah'ı ve onunla birlikte üç kız evladını halef bıraktı. Bu esnada vezirler, onlarla zıtlıyor ve mallarını istiyorlardı, bu yüzden de onlar buldukları yerde tutunamayarak dağıldılar."*<sup>125</sup>.

<sup>124</sup> el-Kiftî, s. 103.

<sup>125</sup> el-Kiftî, s. 104.

Abbasiler döneminin meşhur tabiplerinden biri de Buhtişû' oğlu Abdullah'tır. Bunların dışında Yuhanna bin Buhtişû' ve Buhtişû' b. Yuhanna adıyla iki hekim daha vardır. Buhtişû' kelimesi hanedan ismi olup şahıslara da takılmıştır. Necât (kurtuluş) anlamına gelen buhti ve İsâ'nın Süryanca şekli olan Yeşu'un bir araya gelmesiyle oluşmuş Buhtişû sözcüğü kurtuluşa ermiş İsâ anlamına gelmekteydi<sup>126</sup>. Abbasiler döneminin diğer bir tabibi de Gabriel b. Abdullah'dır. Bu hekim, Bağdat<sup>127</sup>'ta yaşadı, Adududdevle döneminde Şiraz<sup>128</sup>'a gitti. *Fi Asabi'l-Ayn* adlı kitâbını yazdı. Daha sonra geri dönüp Adududdevle döneminde hizmet verdi ve Bağdat'ta Ezdî hastanesinde görev aldı. Arkasından *el-Kâfi* adını verdiği Kunnâş'ı yazdı. Abdullah b. Gabriel ise Buhtişû hanedanının son hekimidir<sup>129</sup>.

Buhtişû'ların dışında hekimlikle uğraşan Cündîşâpûr kökenli önemli hekim aileleri de vardı: Mâseveyh, et-Tayfûrî ve Serapion aileleri gibi. Bunlar, Bağdat'ta birbirlerine kenetli küçük bir topluluk oluşturmuşlardı. Nesturî Hıristiyan olan bu ailelerin ana dilleri Farsça, ibadet ve bilim dilleri ise Süryancaydı. Abbasî sarayında hekimlik yaparken, bir yandan da tıp araştırmalarıyla, tıp kitapları yazmakla uğraşiyor ve en önemlisi, çeviri faaliyetlerine katılıyorlardı<sup>130</sup>. Bu çalışmalar sonucunda, Corcis b. Buhtişû' *Kitâbu'l-Kunnaş*, İsa b. Çaharbuht *Kuva'l-Edviye el-Müfrede* ve Şapûr b. Sehl<sup>131</sup>,

<sup>126</sup> Maslahişâd 1389, 109.

<sup>127</sup> Bu şehirle ilgili geniş bilgi için bkz. Ya'kût el-Hamevî, c. I, s. 456-460.

<sup>128</sup> Temiz havası, tatlı suyu ve bol nimeti bulunan İran'da bir şehir olup, Şîrâz b. Tahmures'e nispet edilerek bu adı almıştır. Burası Kalicâr b. Büveyh tarafından yeniden inşa edilmiştir. Buranın en ilginç meyvesi bir tarafı tatlı diğer tarafı ekşi tada sahip olan elmasıdır. Şehirde ayrıca çekirdeksiz üzüm de yetişmekte ve civar bölgelere ihraç edilmektedir. Burada gül, menekşe, nilüfer ve yasemin gibi çeçeklerin esansları üretilmektedir. Şehirde çok kaliteli ipekli elbisler, bıçaklar, süngü başları, kilitler imal edilerek diğer ülkelere satılmaktadır. Yakınında Erzen çölü bulunur ve burada çok yaygın olarak avcılık yapılır. Şiraz şehrinde birçok âlim ve fakîh yetişmiştir. Bkz. el-Kazvinî, s. 210-212.

<sup>129</sup> Maslahişâd 1389, 109-110.

<sup>130</sup> Gutas 2003, s. 118.

<sup>131</sup> Cündîşâpûr bimaristanının sahibi ve Abbasî dönemi tabiplerinden biridir. Bağdat'a gelerek el-Mütevekkil'in hizmetine girmiştir. Seçkin bir âlim olan Şâbur b. Sehl, eczacılık üzerine yaptığı çalışmalarla meşhurdu ve bu alanda ön saflarda yer almaktaydı. Onun en meşhur eseri, Bimaristanlarda ve eczacıların dükkânlarında üzerine ilaçlar yapılan ve yirmi iki bölümden oluşan *Akrabazîn* kitâbidir. Bu sözcük, Yunanca "küçük sözcük" anlamına gelen *Graphidon*'dan gelmektedir. Münih Müzesi'nde sayfaları bulunmakta olan bu kitâbın İslami dönemde yazılan ilk farmakoloji (ilaçbilim) kitâbu olduğu kabul edilir. Bu ünlü Hıristiyan tabip ve eczacı iki yüz elli beş yılının Zilhicce ayının bitişiine dokuz

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

*el-Akrabâzîn* adlı eserleri yazdılar. Bu eserler, uzun yıllar İslam dünyasının değişik hastanelerinde veya eczanelerinde kaynak eserler olarak kullanıldı. Cündîşâpûrlu Yuhanna b. Mâseveyh'in (777-857) "*Nevâdiru't-Tıbbiyye*" adlı eseri yüzyıllarca tıp fakültelerinde ders kitâbı olarak okutuldu<sup>132</sup>.

Yuhannâ b. Mâseveyh, Hârûnu'r-Reşîd döneminde yaşayan Süryani kökenli bir Hıristiyandı. er-Reşîd, onu Müslümanların; Ankara, Ammuriyye ve Anadolu'nun diğer yerlerini fethedip, insanların esir olarak ele geçirdiklerinde, oralarda bulunduğu, eski tıp kitaplarının tercümesi için görevlendirdi. Bu hükümdar, Yuhannâ'yı tercüme faaliyetlerine mutemet yaptı ve yanında yazı konusunda kabiliyetli kâtipler görevlendirdi. Bu tabip, Abbasî halifeleri er-Reşîd, el-Emîn ve el-Me'mûn ve el-Mütevekkil dönemlerinde anılan halifelere ve saray mensuplarına hizmet etti. Anlatılanlara göre anılan halifeler, bu tabip olmadan yemeklerinden herhangi bir şey yemezlerdi. Yuhanna, onların başları ucunda durur, yanında da, çömlek kaplarda kışın içgüdüsel ısıyı güçlendirici pişmiş, ısınmış hezmedici cevâriş<sup>133</sup> türünden; yazın ise pişmiş güçlendirici soğuk içecekler ve macunlar bulundururdu<sup>134</sup>. Cündîşâpûr tıp okulunun İslam Dünyasına kazandırmış olduğu önemli hekimlerden birisi olan Ebu Zekeriyâ Yuhanna İbnü'l-Mâseveyh, Cündîşâpûrlu bir eczacının oğluydu<sup>135</sup>. Yunan tıbbına ait 20 ciltlik çeviri yapmıştır. Bu hekim Abbasî halifesi el-Mu'tasım Billâh döneminde Cündîşâpûr tıp okulunun uzun bir süre yöneticiliğini yapmıştır<sup>136</sup>. İbnü'l-Mâseveyh Cündîşâpûr ve benzeri okullarda okumayıp da gününbirlik hekimlik yapan kimseleri şarlatan olarak nitelendirmiş ve insanları tıbbi eğitim alan hekimlerden tedavi almaları konusunda uyarmıştır. Bu

---

gün kala Pazartesi günü vefat etti. Bkz. el-Kiftî, s. 141. Ayrıca bkz. Maslahişâd 1389, s. 108.

<sup>132</sup> Söylemez 2003, s. 100.

<sup>133</sup> Bu tür içecekler hem müşhil hemde normal bir deva olup genellikle ya balla veya şekerle tadlandırılmaktaydı. Cevâriş'in Ortaçağda çok çeşitleri bulunuyordu. Onlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Mersin ağacı cevârişi, Selmeveyh cevârişi, el-Mütevekkil cevârişi, anber cevârişi, temrî (hurma) cevâriş, kündür cevârişi, habesü'l-metbûh (pişirilmiş pas) cevârişi, habesü'l-hadîd (demir pası) cevârişi, ayva cevârişi, krallar cevârişi, susam cevârişi, çitlenbik cevârişi, kâfûr cevârişi, ûd (öd) cevârişi, tarçın cevârişi, zencefil kökü cevârişi, misk cevârişi, ağaç kavunu cevârişi, kayser cevârişi, sekânkûr (bir tür balık) cevârişi, İbn Sînâ cevârişi. Bkz. Bakır 2000, s. 307.

<sup>134</sup> el-Kiftî, s. 248-249.

<sup>135</sup> Bkz. Abivardi 2001, s. 469; Dallal 1999, s. 160, 200; Shoja ve Tubbs 2007, s. 364.

<sup>136</sup> Haq 2002, s. 62; Shoja ve Tubbs 2007, s. 364.

durum İslam dünyasında tıp ilmine ve bilimsel eğitime verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bu hekim yapmış olduğu çalışmalarla Abbasiler dönemi İslam tıbbının gelişiminde önemli bir paya sahip olmakla beraber batıda da büyük bir üne kavuşmasına vesile olmuş ve batı dünyasında *Mesua Major* şeklinde tanınmıştır<sup>137</sup>. İbnü'l-Mâseveyh, Cündîşâpûr okulunda ders verdiği süre zarfında eczacılıkla ilgili 44 ciltlik bir çalışma hazırlamıştır<sup>138</sup>. Aynı bilim adamı hayvanlar ve arıcılık üzerine yapmış olduğu çalışmalarla da meşhur olmuştur<sup>139</sup>.

Abbasî halifesi el-Me'mûn'un da hekimi olan Yuhanna b. Mâseveyh, Bağdat ve Samarra<sup>140</sup>'da el-Me'mûn'un haleflerinin de doktorluğunu yaptı. Mâseveyh araştırmalarını Bağdat'taki hastanede başhekim olarak çalıştığı sırada yapıyordu; ancak anatomi bilgisini ilerletmek için kadavralar üzerinde teşrih yapması yasaklanmıştı. Anılan hekim, Abdullah et-Tayfûrî adında birinin kızıyla evlenmişti ve ondan bir oğlu dünyaya gelmişti. Kendi anlatımıyla eşi çok güzel, fakat son derece aptal, oğlu ise geri zekâlıydı; dolayısıyla da bu çocuk, babasının ve annesinin en kötü özelliklerini almış, ebeveyninin iyi özelliklerinden hiçbir şey almamıştı. Yuhanna b. Mâseveyh, bu olumsuz ailevî durumuyla, el-Me'mûn'nun kendisine karşı uygulamış olduğu teşrih yasağını bir arada değerlendirerek derdini şöyle dile getirir: *"Eğer hiç üstüne vazife olmadığı halde, hükümdar bu işe burnunu sokup bana karışmasaydı, oğlumu, aynı Galenos'un insanları ve maymunları parçalayıp incelediği gibi canlı canlı keser ve inceledim. Onu inceleyerek aptallığının nedenini öğrenebilir, dünyayı onun gibilerinden kurtarabilirdim. Onun bedeninin yapısı, atardamarlarının ve toplardamarlarının şekli ve sınırları konusunda öğrendiklerimi bir kitapta toplayarak insanların işine yarayacak bilgiler üretebilirdim. Ama hükümdar bunu yasaklıyor."*<sup>141</sup>.

<sup>137</sup> Robinson 1943, s. 146; Shoja ve Tubbs 2007, s. 364.

<sup>138</sup> Levey 1973, s. 160.

<sup>139</sup> Abivardi 2001, s. 469; Nasr 1999, s. 408.

<sup>140</sup> Abbasi halifesi el-Mu'tâsım Billah tarafından MS. 836 yılında Bağdat şehrinin 100 km kuzeyinde Dicle nehrinin sol tarafına kurulmuş bir şehirdir. Şehrin ismi *Göreni sevindiren* anlamına gelen *Sürre men re'â* terkiibinden geldiği ifade edildiği gibi, Asurluların Sr-mata adını verdikleri tarihi şehir kalıntılarından da kaynaklanmış olabileceği ifade edilmiştir. Bu şehir M. S. 836 ile 892 yılları arasında Abbasi devletinin merkezi haline gelmiştir. Bkz. Demirci 2009, s. 70. Samarrâ ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bakır ve Şahin 2014, s. 18-24.

<sup>141</sup> Gutas 2003, s. 118.



## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

Abbasî halifesi el-Me'mûn tarafından Beytü'l-Hikme'nin başkanlığına da getirilen Yuhanna b. Mâseveyh, daha sonra bilimsel eserler toplaması için Bizans imparatorluğuna gönderildi. İbn Ebî Usaybi'a, bu hekimin 42 tane te'lif eserinin olduğunu söyler. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Kitâbu'l-Kemâl ve't-Tamâm, el-Ezmine ve'l-Emkine (1928 ve 1933 yıllarında iki defa Fransızcaya çevrilmiş olan bu eserde, beden sağlığı açısından yılın mevsimlerine göre yeme içme adabı anlatılmaktadır), Değalu'l-'Ayn (Göz hastalıkları için yazılmış olan bu eserin, 47 bölümü 1916 yılında Almancaya tercüme edilmiştir.), Kitâbu'l-Meşcer (1497 yılında ilk defa Venedik'te Lâtince tercümesi yapılan bu eser, müellifin tıp ders kitabı şeklinde yazdığı derslerden oluşmaktadır.), Mâ'û's-Şaîr (bu eser, 1939 yılında Fransızcaya tercüme edilmiştir.), Öğrencisi Huneyn b. İshak için yazdığı daha önce de adı geçen *Nevadiru't-Tıbbiye* adlı eseri de, Afrikalı Antonyus tarafından Lâtinceye çevrilmiş ve birkaç defa Şam'da basılmıştır<sup>142</sup>. Yukarıdaki eserler dışında, el-Kıftî, şu eserlerin de ona ait olduğunu belirtmektedir: Kitâbu'l-Burhân (bu eser, otuz bölümden oluşmaktadır), Kitâbu'l-Basîre, Kitâbu'l-Humeyyât, Kitâbu'l-Ağziye, Kitâbu'l-Fasd ve'l-Hacâme, Kitâbu'l-Cüzzâm (soylu bir eserdir), Kitâb İslâhu'l-Ağziye, Kitâbu'r-Rüchân fi'l-Mâ'ide, Kitâbu'n-Nucah (el-Me'mûn için yazılmış küçük bir Kunnaş'tır), Kitâbu'l-Edviyeti'l-Müşhile, Kitâbu'l-Kâmil, Kitâbu'l-Hammâm, Kitâbu'l-İshâl, Kitâb 'Îlâcü's-Sudâ', Kitâbu's-Seder ve'd-Devâr, Kitâb lime İmtene'a'l-Etobbâ'ü min 'Îlâci'l-Havâmil fi Ba'zi Şühûri Hamlihinne, Kitâb Mihnetü't-Tabib, Kitâbu's-Savt ve'l-Buhha, Kitâb Mecessetü'l-'Urûk, Kitâbu'l-Mirreti's-Sevdâ', Kitâb 'Îlâcü'n-Nisâ' ellevâti lâ Yahmilne, Kitâbu's-Sivâk ve's-Senûnât, Kitâb İslahu'l-Edviyeti'l-Müşhile, Kitâbu'l-Kolunc, Kitâbu't-Teşrîh<sup>143</sup>.

Teşrîh yapması yasaklanan Yuhannâ b. Mâseveyh, bu dönemde tıp eserlerinin çevirilmesi işiyle uğraşmaya başladı ve ilk çalışma olarak da öğrencisi ünlü çevirmen Huneyn b. İshak'tan, Galenos'un anatomi kitaplarını çevirmesini istedi. Huneyn, İbn Mâseveyh için çevirdiği Galenos anatomi kitaplarının sayısının en az dokuz olduğunu belirtir. Bu çevrilen eserler arasında yer alan *Toplardamarların ve Atardamarların Anatomisi Üzerine* ve *Sinirlerin Anatomisi üzerine* adlı eserler ise, tam da İbn Mâseveyh'in araştırmak

<sup>142</sup> Maslahişâd 1389, s.110.

<sup>143</sup> el-Kıftî, s. 381.

istediği konularda yazılmış kitaplardı<sup>144</sup>. Yuhanna, hayattayken, münazara için bir meclis kurardı. Kendisi en güzel sözlerle orada eski ilimlerden her ilim dalını anlatırdı. İlimlerle ve edebiyatla uğraşan âlimler, onun yanında toplanırdı. Bu âlim ders verdiği zaman çok sayıda öğrenci onun etrafında toplanırdı. el-Kıftî'nin sözlerinden, bu ünlü tabibin el-Mütevekkil döneminde vefat ettiğini öğreniyoruz<sup>145</sup>. Ancak her âlimin meslek yönünden üstün özellikleri yanında eksik yönlerinin de bulunduğuna şahit oluyoruz. Bu ise insanoğlunun yaratılışı ile ilgili bir özelliktir. el-Kıftî, el-Mu'tasım'ın tabibi ve özel adamı Selmeveyh b. Benân'ın, Yuhannâ b. Mâseveyh ve tababeti hakkında şu sözlerini nakletmektedir: *"Yuhannâ, onu kendine tabib edinen, tedavisine itimat eden kişi için âfetlerden bir âfettir. Onun bolca kitapları ezberlemesi ve onları güzelce şerhetmesi, insanları tedavisinde müşkül duruma düşürmektedir. Tıbbın ilk adımı, ilaç yönünden ihtiyaç duyulan ölçüde tedavi etmek için hastalığın ölçüsünü bilmektir. Yuhannâ ise, hastalık ölçüsü ve bütün ilaçlar konusunda, Allah'ın en bilgisiz yaratığıdır. Ateşli bir hasta gördüğünde, onu, anılan harareti arttıran soğuk ilaçlar ve soğuğu aşırı olan gıdalarla tedavi ediyordu; böylece onun midesine ve bedenine soğukluğu sokuyordu. Bu da sıcak ilaçlar ve gıdalarla tedaviye ihtiyaç sonucunu doğuruyordu. Sonra da ondan soğukluğu gidermek için ifrat yönünden birinci hastalıktaki gibi bir uygulamada bulunuyordu. Sonuçta hasta aşırı harareten dolayı hastalanıyordu. Böylece, onun hastası ya harareten ya da soğukluktan dolayı hasta olarak kalıyordu. Oysa bedenler, bu tip tedavi yöntemini taşımaktan zayıf düşer. Aslında, insanların tabipler edinmelerinin amacı, onların sağlık zamanlarında sağlıklarını korumasını ve hastalık günlerinde ise tabiatlarına hizmet etmesini sağlamaktır. Yuhannâ ise, illetlerin ve ilaçların ölçülerindeki bilgisizliğinden dolayı, bu iki yönetime başvurmamaktadır. Bu iki şeye dikkat etmeyen kişi ise tabib değildir."*<sup>146</sup>.

Abbasî dönemi tabiplerinden biri de daha önce de adı geçen Abbasî halifesi el-Mu'tasım'ın tabibi Selmeveyh İbn Benân idi. el-Mu'tasım H. 218 yılında hükümdar olunca, Selmeveyh'i özel tabibi olarak görevlendirdi ve ona iyilikte bulundu. Benân seçkin ve maharetli bir tabipti; el-Mu'tasım ile arasında çok sıkı bir dostluk bağı bulunduğunu Selmeveyh'in ölümünden sonra bu hükümdarın

---

<sup>144</sup> Gutas 2003, s. 119.

<sup>145</sup> el-Kıftî, s. 381-382.

<sup>146</sup> Bkz. el-Kıftî, s. 385, 386.

## İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet

sarfettiği şu sözlerden anlamak mümkündür: “Ona katılacağım, zira o hayatımı elinde tutuyordu ve bedenimi idare ediyordu.”<sup>147</sup>. Huneyn b. İshak’tan gelen bir haberde şöyle denilir: “Selmeveyh, tıp sanatında âlim bir insandı; o hastalanınca, el-Mu’tasım, onu ziyaret etti, yanında ağladı ve ona ‘senden sonra beni düzelterek birisini bana göster’ dedi. O da, ‘bu fazlalık olan Yuhanna b. Maseveyh’i kendine tabip edin, bir şey önerirse, bileşik olanından azını al’ dedi. Selmeveyh ölünce, el-Mu’tasım o gün boyunca yemek yemedi, cenazesinin saraya getirilmesini ve Hristiyanların inancına göre mum ve buhurlarla kendisi için cenaze merasimi yapılmasını emir verdi.”<sup>148</sup>.

el-Kıftî, bu yetenekli tabibi, şöyle tanıtır: “Selmeveyh, halifelere hizmetinden dolayı aklıyla denkleşen bir siyaset kazanmıştı; böylece ondan da güzel görüş ve kendi nefsi ve öğüt aldığı diğerleri için akibetleri görme birikimi oluşmuştu.”<sup>149</sup>.

Abbasî halifesi el-Mütevekkil döneminde, hocası Yuhanna b. Mâseveyh kadar tıp biliminde derinleşen Huneyn b. İshak el-İbâdî da şöhret kazanmıştır. MS. 808 yılında el-Hîre şehrinde bir eczacının oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Abbasî halifeleri el-Me’mûn ve el-Mütevekkil dönemlerinde önemli tıbbi hizmetler verdikten sonra Bağdat’ta 873 yılında vefat etmiştir<sup>150</sup>. Yunanca tıp kitaplarını Süryanice ve Arapçaya yaptığı çevirileriyle meşhurdur. Yazdığı ilk risale el-Mütevekkil döneminde oluşturduğu *Rencnâme*’dir. Galenos tıbbına ait bir çevirisi, günümüzde Ayasofya müzesinde 3631 numarayla kayıtlıdır. 1925 yılında Almancaya tercümesi yapılmış ve şerh eklenmiştir. 1379 yılında Farsçaya tercümesi yapılmıştır. Kendisi, 9. yüzyılın en meşhur çevirmenidir. Günümüzde ona, İslam dünyasına yeniden hayat veren anlamında *Erasmus* lakabı takılmıştır<sup>151</sup>. Bunun yanında Huneyn bin İshak, Cündîşâpûr tıp okullarının İslam dünyasına kazandırmış olduğu diğer önemli bir

<sup>147</sup> el-Kıftî, s. 141. Bir rivayete göre el-Mu’tasım her yıl iki defa hacemat yaptırırdı. Her hacemattan sonra, onun tabibi Selmeveyh tarafından bir ilaç içirilirdi. Ancak Yuhanna, bunun aksini yaptı ve ona hacemattan önce ilaç içirmeye başladı. Bu yanlış tedavi sonucunda anılan hükümdarın kanının ısındığı ve ağırlığının azalmaya başladığı, sonunda da Selmeveh’ten yirmi ay sonra vefat ettiği ileri sürülmektedir. Bkz. el-Kıftî, s. 142-143.

<sup>148</sup> Aynı eser, s. 142.

<sup>149</sup> Aynı eser, s. 143.

<sup>150</sup> Sneader 2005, s. 25; Contadini 2012, s. 44.

<sup>151</sup> Maslahişâd 1389, 110.

bilim adamı olmakla beraber bu bilim adamının yapmış olduğu çalışmalar tıp ve eczacılık eğitiminin temelini oluşturmuştur<sup>152</sup>.

Huneyn bin İshak'ın tıbbî anlamda yapmış olduğu çalışmalar; kendisinin, Abbasiler dönemi bilimsel aydınlanmasını tetikleyen adam olarak ünlenmesini sağlamıştır<sup>153</sup>. Bu bilim adamı daha sonraları Ortaçağ Avrupa'sında *Johannitius* adıyla meşhur olmuştur<sup>154</sup>. Huneyn bin İshak, Galenos tıbbına ait 139 adet eseri Süryanice ve Arapçaya çevirmiştir<sup>155</sup>. Onun yapmış olduğu bu çeviriler dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Sâbit bin Kurre tarafından tekrar gözden geçirilmiştir<sup>156</sup>. Huneyn bin İshak'ın emrinde çalışma yapan büyük bir öğrenci grubu vardı ve kendisi öğrencileriyle beraber Grekçe yazılmış tıbbi metinleri Süryanice ve Arapçaya tercüme etmekteydi<sup>157</sup>. Abbasi hükümdarları Cündîşâpûr tıp okulu kütüphanesinde bulunan eski Yunan, Roma, Çin ve Hint tıp kitaplarından Farsça ve Süryaniceye çevrilmiş olanların hepsini Arapçaya çevrilmesi noktasında büyük bir çeviri faaliyeti başlattılar<sup>158</sup>. Anılan hükümdarlar, Huneyn bin İshak ve diğer hekimlere yapmış oldukları çevirilerden dolayı kitapların ağırlığınca altını hediye olarak vermekteydiler<sup>159</sup>.

Huneyn bin İshak'ın öğrencilere ders vermek amacıyla yazmış olduğu *el-Mesa'il fi't-Tıbb li'l-Müte'allimîn* adlı eseri önemli bir çalışmayı oluşturmaktadır<sup>160</sup>. Bunun yanında göz hastalıkları için de ciddi çalışmalar yapan Huneyn bin İshak bu alanda *Kitâbu'l-'Aşr Makalât fi'l-'Ayn* adıyla on makeden oluşan kitâbını yazmıştır. Bu kitap günümüzde 1926 yılında Arapça ve İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu bilim adamı Galenos'un nabız ile ilgili yapmış olduğu bir çalışmayı bulabilmek için Irak, Suriye, Filistin ve Mısır ülkelerini

---

<sup>152</sup> Barthold 2012, s. 14; Akil Ahmed 2008, s. 11; Levey 1973, s. 31; Elçin 2010, s. 197; al-Hasan 2000, s. 108; Haq 2002, s. 62.

<sup>153</sup> Robinson 1943, s. 146.

<sup>154</sup> Sneader 2005, s. 25; Robinson 1943, s. 146.

<sup>155</sup> Levey 1973, s. 31; Al-Hasan 2000, s. 108; Dallal 1999, s. 160.

<sup>156</sup> Dallal 1999, s. 163.

<sup>157</sup> Dallal 1999, s. 200.

<sup>158</sup> Shoja ve Tubbs 2007, s. 364.

<sup>159</sup> Bayat 2012, s. 207; Saray hazinesi sorumlusunun el-Mu'tasım'a, hekimlerin çeviri yaptıkları kitapların kâğıtlarını ağırlaştırdıklarını ve tomarların sayısı artsın diye kitapları iri harflerle yazdıklarına dair şikâyetle bulunduğunu ve el-Mu'tasım'ın ise bu şikâyeti dikkate almadığı rivayet edilir. Bkz. Bayat 2012, s. 207.

<sup>160</sup> Dallal 1999, s. 200.

## **İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet**

gezmiş ve bu kitâbı Şam'da bularak Cündîşâpûr'a getirmiştir<sup>161</sup>. Modern anlamda Cündîşâpûr hastanelerine en yakın model Adududdevle tarafından gerçekleştirilmiştir<sup>162</sup>. Bu tabibin Bağdat'ta kurduğu hastanede ilk defa hekimlerin dışında hasta bakıcı ve hemşireler de istihdam edilmiştir.

El-Kıftî kendisi hakkında şu bilgilere yer verir: *"Bu hekim kitap telifi, tedavi ve özellikle de sürme sanatında maharet sahibiydi. Yunancayla birlikte Arapçayı iyi bilen Huneyn iyi bir şair ve iyi bir hatip idi. Kendisi felsefe kitaplarının Süryaniceden Arapçaya çevrilmesi faaliyetlerinde de diğer mütercimlerle birlikte çalışmıştır. Bağdat'tan Basra'ya giderek orada Ahmed b. Halil (el-Ferâhidî) ile tanıştı ve ona ait olan Kitâbu'l-'Ayn'ı Bağdat'a getirdi. Abbasî halifesi el-Mütevekkil Alallâh, güzel yazı yazan ve tercüme işinden anlayan Stefan b. Bâsil, Musâ b. Halid et-Tercümanî ve Yahya b. Hârûn gibi kâtip ve mütercimleri onun için görevlendirdi. Huneyn, tıp alanında el-Mütevekkil'e değerli hizmetlerde bulundu. Bukrat (Hipokrat) ve Câlinus'un (Galenos) kitaplarının anlamada ve özetlemede, kapalı olan yerlerini şerh etmede üstün özelliklere sahipti. Câlinus'un kitaplarına yöneldi, bunda İskenderiyeli âlimlerin takip ettikleri metodu uyguladı ve onu soru cevap şeklinde yazdı"*<sup>163</sup>. Bu hekim, daha önce de hakkında bilgi verilen Yuhanna bin Mâseveyh'ten ders almıştır. el-Mütevekkil döneminde Beytül-Hikme'nin baş müderrisi olarak onlarca hekimle beraber büyük bir çeviri faaliyetine girişmiştir. *Kitâb-ı Medhel fi't-Tıbb* adlı eseri, Lâtinceye çok erken dönemde çevrilmiştir. Galenos'tan esinlenerek yazdığı *Kitâbu'l Edviye el-Müfredede* eseri eczacılıkla ilgilidir. İbn Ebî Usaybi'a, Huneyn'e ait 100'den fazla eserin olduğunu söyler. Bunlardan 82 tanesi Galenos tıbbına ait Süryaniceye çeviri, 39 adet Arapçaya yapılan çeviridir"<sup>164</sup>. Çevirmiş olduğu eski filozofların kitapları dışında telif eser olarak yazmış olduğu kitapları şunlardır: *Kitâb Ahkâmu'l-İ'râb 'alâ Mezebi'l-Yunâniyyîn* (iki bölümdür), *Kitâbu'l-Mesâ'il fi't-Tıbb li'l-Müta'allimîn* (öğrencisi Hubeş el-A'sem, bu esere *Kitâbu'l-Hammâm* adında bir kitap ekledi), *Kitâbu'l-Leben* (bir bölümdür), *Kitâbu'l-Ağziye* (üç bölümdür), *Kitâb Taksimu 'İleli'l-'Ayn bi'l-Hadîd* (bir bölümdür), *Kitâb İhtiyâr Edviyet 'İleli'l-'Ayn* (bir bölümdür), *Kitâb Müdâvâti*

<sup>161</sup> Bayat 2012, s. 207.

<sup>162</sup> Kaveh Farrokh, age, s. 281.

<sup>163</sup> el-Kıftî, s. 118.

<sup>164</sup> Maslahişâd 1389, 110.

Amrâzi'l-'Ayn bi'l-Hadîd (bir bölümdür), Kitâb Âlâtü'l-Ğizâ' (üç bölümdür), Kitâbu'l-Esnân ve'l-Lisse (bir bölümdür), Kitâbu'l-Bâh (bir bölümdür), Kitâb Ma'rifeti Evcâ'i'l-Ma'ide ve 'Îlâcîhâ (iki bölümdür), Kitâb Tedbiri'n-Nâkihîn (bir bölümdür), Kitâbu'l-Med ve'l-Cezir (bir bölümdür), Kitâbu's-Sebebi'l-lezi Sâret lehu Miyâhu'l-Bahr Mâlihâten, Kitâbu'l-Elvân (bir bölümdür), Kitâbu'l-Mevlûdîne li Sitteti Eşhur (bir bölümden ibaret olan bu eseri, el-Mütevekkil'in annesi için yazmıştır), Kitâb fi'l-Bevl 'alâ Tarîki'l-Mes'ele ve'l-Cevâp (üç bölümdür), Kitâb Katiğoryâs 'alâ Re'yi Samastiyus (bir bölümdür), Kitâb Kursu'l-Verd, Kitâbu'l-Ferc ve Tevellüdühü (bir bölümdür), Kitâbu'l-Âcâl (bir bölümdür), Kitâb Tevellüdü'l-Husât (bir bölümdür), Kitâb Tevellüdü'n-Nâr Beyne'l-Hacereyn (bir bölümdür), Kitâb İhtiyarü'l-Edviye el-Muhrika (bir bölümdür), Kitâb İstihrâc Kemmiyyeti Kutubi Calinos (O, bu kitâb'ı İbnu'l-Müneccim için yazdı)"<sup>165</sup>.

Burada yeri gelmişken, Huneyn b. İshak döneminde faaliyet halinde olan ve Arslan Terzioğlu tarafından hakkında değerli bilgiler sunulan Deyirü Hızkıl akıl hastanesini de unutmamak gerekir. Arslan Terzioğlu anılan hastane ile ilgili şunları yazmaktadır:

*"... IX. Yüzyılda İslâm müellifi el-Ya'kubî yazdığı Kitâbu'l-Büldân adlı eserinde ve M. S. 956'da gene İslâm müellifi el-Masûdî eserinde, Bağdad yakınındaki Hızkıl tekkesinin Psikiyatrik bir müessese olarak delilerin tedâvisine tahsis edildiğini bildirmektedirler. Masûdî'nin ifadesine göre Deyir Hızkıl Hastanesi 847 ilâ 86'ı yılları arasında hüküm süren Abbasî Halifesi al-Mutavakkil zamanında al-Mubarrad tarafından ziyaret edilmiş. Buna göre Deyir Hızkıl hiç şüphesiz şimdilik belgelerle ispat edilebilen ve sadece delilerin tedavisine tahsis edilmiş en eski Psikiyatrik hastane olmak vasfına, 1409'da tesis edilen, İspanyol hastanesi Hospital General Valencia ve 1404'de 6 akıl hastasının yatırıldığı Londra'daki Betlehem Hastahanesinden daha lâyıktır."*<sup>166</sup>.

Abbasî döneminde tıp alanında eserler yazan diğer tabipleri ve eserlerini şöyle anlatmak mümkündür:

Yuhanna b. Serâpiyon: Bu hekim, Abbasî devletinin ilk döneminde yaşadı. Onun yazdığı bütün eserler Süryânicidir. Adları şöyledir: Kitâbu'l-Kunnâş el-Kebîr (on iki bölümdür), Kitâbu'l-

<sup>165</sup> Bkz. el-Kiftî, s. 119-120.

<sup>166</sup> Terzioğlu 1970, s. 126-127.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

Kunnâş es-Sağîr (yedi bölümdür)<sup>167</sup>. (Bu kitaplar, Musa b. İbrahim el-Hadisî ve İbn Behlül tarafından Arapça'ya çevrilmiştir.), Küçük Kunnaş. (İbnu'n-Nedim bu eser hakkında bilgi vermiştir), el-Akrabaddin. (Razi *el-Hâvî* adlı eserinde bundan istifade etmiştir.), Kitâb fi 'Aşare Makalât Belinius. (Ebu Sehl Beşir b. Yakub *Resâ'ilü't-Tıbbiye* kitâbı'nda bundan bahsetmiştir.).

Manaka: Abbasî Halifesi Hârûnü'r-Reşîd döneminde yaşamış ve Cündîşâpûr okulunda hizmet vermiştir. İbn Ebî Usaybi'a'nın bildirdiğine göre Hintçe zehirler üzerine yazılmış tıp kitâbı olan *Kitâb-ı Şannak*'ı, Farsçaya tercüme eden hekimdir. Aynı zamanda ünlü Hintli cerrah Susruta<sup>168</sup>'nın *Samahata* adlı yapıtını Arapçaya tercüme etmiştir. Bu eser *Kunnaş* olarak da adlandırılan bir tür mecmuadır. Yahya b. Halid el-Bermekî'nin teşvikiyle çevirilen bu eser, Cündîşâpûr okulunun önemli klasikleri arasındadır<sup>169</sup>.

et-Taberî'nin bir haberine göre, bir defasında Abbasî halifesi Hârûnü'r-Reşîd hastalanınca, Bağdat'taki doktorlar onu tedavi etmeye çalışmışlar, fakat onların bu çabaları bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine, Hindistan'da Manaka adında meşhur bir tabib bulunduğu kendisine bildirilmişti. Halife, bu tabibin bütün masraflarını üstlenerek Bağdat'a getirilmesini emretmiş ve kısa süre sonra da bu isteği yerine getirilmişti. Halifeyi tedavi ederek sağlığına kavuşmasını sağlayan Manaka, bir gün el-Huld Sarayı<sup>170</sup>'nın önünden geçerken, Mâniheist bir adamı gördü. Bu adam, elbisesini yere sererek üzerine çok sayıda ilaç nevisinden ot ve bitki koymuştu ve elinde bir macun tutarak, bu macunun bütün sıtma çeşitlerine, sırt, diz, eklem, göz, karın ve baş ağrılarına, basur, gaz, migren, idrar tıkanıklığı, felç ve titreme hastalıklarına iyi geldiğini iddia ediyordu. Bunun üzerine Manaka, bu duruma gülümsedikten sonra şöyle dedi:

*"Arapların kralı (Hârûnu'r-Reşîd) câhil olmalı! Bu adamın dedikleri gerçek ise, o zaman beni ehletimden kopararak neden buraya getirdi ve bu iş için bir sürü para harcadı. Yok eğer, bunun dedikleri doğru değilse, o zaman neden onu öldürmüyor? Zira yasalar onun ve ona benzeyenlerin kanının dökülmesini mübah kılmıştır. Bu adam*

<sup>167</sup> el-Kiftî, s. 248.

<sup>168</sup> MÖ 6. Yüzyılda Hindistan'da yaşamış ünlü bir hekimdir.

<sup>169</sup> Maslahişâd 1389, 111. Ayrıca bkz. Robinson 1943, s. 146, 184; Bozkurt 2002, s. 122-123.

<sup>170</sup> Abbasî halifelerinden el-Mansûr tarafından Dicle Nehri kıyısına M. S. 773 yılında yaptırılmış olduğu saraydır. Bkz. Ertuğ 2009, s. 117.

*öldürülse, bir kişidir, ölümü neticesinde bir çok insan yaşar. Bu câhil hayatta bırakılırsa, her gün bir insanı ve hatta bir günde iki, üç veya dört insanı bile öldürebilir. Bu ise, idarecilikte bir ihmâl ve memlekette bir problem olsa gerektir.”<sup>171</sup>.*

İslam Döneminde bu okulun yetiştirmiş olduğu büyük İslam bilginleri saymakla bitmez<sup>172</sup>. Bu okulun yetiştirdiği meşhur hekimlerden birisi Ali bin Sehl Rabbân et-Taberî(818/870)'dir<sup>173</sup>. Bu hekim, İslam dünyasında pratik tıbbın (tıbbı balini) kurucusu sayılmaktadır. Kendisi İslam Dünyasında ilk defa *Firdevsül-Hikme* adıyla medikal ansiklopedi hazırlayan bilim adamıdır<sup>174</sup>. et-Taberî'nin çalışmaları genel anlamda ilaçlarla ilgilidir<sup>175</sup>. Rabban et-Taberî'nin yaptığı bu çalışma 7 cilt 30 fasikül ve 360 bölümden oluşmakta olup psikoloji, embriyoloji, zooloji ve eczacılık ile ilgili konuları kapsamaktaydı<sup>176</sup>. Bu çalışma Hint tıbbının İran tıbbı üzerindeki etkilerini göstermesi açısından ilginç bir çalışmayı teşkil etmektedir<sup>177</sup>. Bu âlim Merv<sup>178</sup> şehrinde ilimle şöhret kazanmış bir ailenin mensubu olarak felsefe ve tıp bilimleriyle uğraşıyordu. el-Mazyâr, onu Fars eyaletine bağlı Taberistan'da hazine sorumlusu olarak atadı. Ancak el-Mazyâr, Abbasî halifesi el-Mu'tasım'a karşı ayaklanınca, et-Taberî, Rey<sup>179</sup> şehrine kaçtı ve burada tıp dalını meslek edinmek isteyenler için *el-Câmi'fi't-Tıbb* adında bir eser yazmaya başladı. Fakat şartlar bu eserini tamamlamasına engel oldu, zira bu esnada Abbasî halifesi el-Mütevekkil, onu Bağdat'a çağırmişti. Anılan şehirde halifenin hizmetine girdikten sonra burada, *Firdevsül-Hikme* adlı eserini kaleme aldı. Bu tabip ve felsefeci Yunanca ve Süryanice bilmekteydi<sup>180</sup>. el-Kiftî, onun Taberistan halkından olup;

---

<sup>171</sup> Bkz. Bakır 2000, s. 312.

<sup>172</sup> Ali 1387, s. 6.

<sup>173</sup> Abivardi 2001, s. 471; Akil Ahmed 2008, age, s. 90; al-Hasan 2000, s. 108.

<sup>174</sup> Nasr 2000, s. 375; al-Hasan 2000, s. 108; Dallal 1999, s. 201.

<sup>175</sup> Nasr 2000, s. 375.

<sup>176</sup> Abivardi 2001, s. 471.

<sup>177</sup> Maxwell ve Selwyn 1936, s. 267.

<sup>178</sup> Bu şehir Türkistan'da Mergab nehrinin verimli deltası üzerinde kurulmuştur. İlk defa Persler tarafından göçebe kavimlere karşı savunma amaçlı askeri bir garnizon olarak kurulduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Özgüdenli 2004, s. 221.

<sup>179</sup> Eski Pers yazıtlarında *Raga* şeklinde geçen bu şehir Orta Asya'dan gelen ipek yolunu Anadolu'ya bağlayan önemli bir kavşakta bulunmaktaydı. Bu şehir günümüzde İran başkenti Tahrân'ın 7 kilometre güneydoğusunda bulunmaktadır. Bkz. Özgüdenli 2008, s. 40.

<sup>180</sup> Naci, S. 6, s. 39-40. Ayrıca bkz. Farsam 2009, 213, s. 2.



## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

tıp, geometri ve çeşitli matematik dallarında âlim olduğunu, bir dilden diğerine bilimsel kitapları çevirdiğini bildirmektedir. Yine aynı yazara göre, onun oğlu Ali de meşhur bir tabipti; Irak'a gitmiş ve Samarra'ya yerleşmiştir. Rabbân et-Taberî'nin, Yahudilerin ilimlerinde derinleşmiş bir kişi olduğunu ve Reben, Rebîn ve er-Râb adının ise Yahudi şeri'atinin ileri gelenlerine ad olarak konulduğunu aynı yazardan öğrenmekteyiz<sup>181</sup>. Hassan Farsam, et-Taberî ile ilgili şunları yazmaktadır: *"Bazı tarihçiler, onu, Râzî'nin özel hocası olarak tanıtırken, bazıları ise onların doğum ve ölüm tarihlerini dikkate alınarak daha gerçekçi bir biçimde bu iddiayı reddederler. Bununla birlikte Râzî, meşhur eseri "el-Vâfi fi't-Tıb" adlı eserinde kendini onun müridi/takipçisi olarak belirtmiştir. Bu oldukça mümkündür çünkü, Râzî tıp ve eczacılığın birçok bakış açısını onun isimsiz kitâbı "Firdevsü'l-Hikme"den ödünç almıştır. (Bilgeliğin Cenneti) eserinin yedi bölümün üçü ilaçlara, zehirlere, lezzet ve beslenmeye ayırmıştır."*<sup>182</sup>.

et-Taberî'nin *Firdevsü'l-Hikme* adlı eserinin tamamını kapsayan bir nüshası İngiliz Müzesi'nde, bir özetini içeren diğer bir nüsha da Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır. Yazar bu eserini yedi bölüm olarak hazırlamıştır. Kitâbın her bölümü de otuz makaleden oluşmaktadır. İkinci bölümde hamilelik, ceninin oluşum safhaları, ona ait bazı organların oluşumu ve görevleri, psikoloji bilimi ve kâbus gibi bazı sinirsel hastalıklarla ilgili bilgiler sunulur. Üçüncü bölüm, tamamen yemekler ve beslenmeye ayrılmıştır. On dört konudan oluşan dördüncü bölümde, genel hastalıklar anlatılmaktadır. Burada yazar, İç hastalıklar da dâhil, baş, göz, burun, kulak, boğaz, kalp, böbrek hastalıklarının belirtileri hakkında bilgi verir. Ayrıca bu bölümde ürolojik ve sindirim hastalıklarının da tanıtımı ve belirtileri anlatılır. Ancak cerrahlık alanına ayrılan bölüm çok az bilgi içermektedir<sup>183</sup>.

Sâbit b. Kurre (835-902): İslam dünyasının yükselme dönemi dönemi tabiplerinden biri de matematik ve astronomi bilimlerinde de söz sahibi olan Sâbit b. Kurre'dir. Bu hekim Abbasî Halifesi el-Mu'tazid'in saray tabipliğini yapıyordu. Sâbit, Bağdat'ta başlatılan tercüme faaliyetlerinin de aktif mütercimlerinden biriydi. Onun tıpla ilgili en önemli özelliği ise kızıl ve kızamık hastalıklarını keşfetmesi

<sup>181</sup> el-Kıftî, s. 128.

<sup>182</sup> Farsam 2009, s. 2.

<sup>183</sup> Hasan Ahmed İbrahim, el-Arab ve İsrâ ed-Dirâsâtî't-Tıbbiyye, *el-Müerrihu'l-Arabi*, S. 17, s. 146-147.

ve bu alanda tedavi yöntemini geliştirmesidir. Sâbit b. Kurre'nin, tıpla ilgili *Kitâbü'z-Zahîra fî İlmi't-Tıb* adlı eseri Lâtinceye de çevrilmiştir<sup>184</sup>. el-Kiftî, Sâbit b. Kurre'nin hayatı ve bilimsel çalışmaları hakkında şunları yazmaktadır: "*Harrân halkından olup Bağdat şehrine göç etmiş ve buraya yerleşmiştir. Onun ağır yönü felsefeydi; yaşantısı ise el-Mu'tazid döneminde idi. Onun mantık, matematik, geometri, münecimlik ve astronomi gibi çeşitli ilim dallarında birçok eseri bulunmaktadır. Onun, Kitâb Medhal ilâ Kitâb Aklidus adında bir eseri vardır, ilginç bir eserdir. Kitâb Medhal ilâ'l-Mantık. O, Kitâbu'l-Arismetiki adlı eseri tercüme etmiştir. Aynı zamanda Kitâb Hiletü'l-Ber' adlı eseri de özetlemiştir. Bu âlim ilminde derinleşen biridir. Doğumu, iki yüz yirmi bir yılında Harran'da gerçekleşti. Kendisi burada kuyumcu idi, Muhammed b. Musa b. Şâkir, Anadolu'ya gidince onu arkadaşı olarak yanında götürdü. Zira onun akıcı bir üsluba sahip olduğunu gördü. Onun, Muhammed b. Musa'nın yanına geldiği ve evinde eğitim aldığı, böylece onun üzerine hak sahibi haline geldiği ve onu el-Mu'tazid ile tanıştırdığı da söylenir. Sonra bu hükümdar onu, münecimlerin arasına kattı. Irak topraklarına Sâbiîlerin başkanlığını sokan da odur; böylece onların durumu kökleşti, maaşları yükseldi ve icat etmeye başladılar. Bu Sâbit b. Kurre el-Mu'tazid'le birlikte en değerli mertebelere ve en yüksek konumlara ulaştı, öyle ki her zaman onun huzurunda oturur, uzunca onunla sohbet eder, onu güldürür ve vezirleri ve özel adamları dışında onun yanına girerdi."*<sup>185</sup>.

Bağdat hastanesi ile eş zamanlı olarak yapılan Şiraz hastanesi Cündîşâpûr tıp okulunu en çok andıran hastanedir<sup>186</sup>. Bu hastane; büyük bir tıp üniversitesi ve yanına yapılan büyük bir hastaneden oluşmaktaydı. Okulun faaliyetlerinin düzenlenmesi ve çalışmalarına başlaması 931 yılında Abbasî halifesi el-Muktedir döneminde gerçekleşmiştir<sup>187</sup>. Yine Buhtîşû' ailesinden Ebu Sa'id el-Buhtîşû' zooloji alanında önemli çalışmalar yapan veteriner hekimlerden birisidir<sup>188</sup>. Bunların yanında Cündîşâpûr tıp okullarından gelerek Abbasî sarayına hizmet veren ve çeviri faaliyetlerine katılan Tayfûri ve Serapion aileleri de bulunmaktaydı<sup>189</sup>. Bu okullardaki hekimlerin

<sup>184</sup> Bakkal 2008, s. 435.

<sup>185</sup> el-Kiftî, s. 80-81.

<sup>186</sup> Kaveh Farrokh, age, s. 281.

<sup>187</sup> Kaveh Farrokh, age, s. 281, 282.

<sup>188</sup> Nasr 1999, s. 404.

<sup>189</sup> Aydınlı 2007, s. 12.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

birer birer Bağdat'a gitmesi okulun günden güne zayıflamasına neden olmuştur<sup>190</sup>. Yine bu okulun yetiştirdiği hekimlerden olan Hintli bilim adamları Hankah ve Sâlih bin Behle Hârûnu'r-Reşîd'in amcasını tedavi etmişler ve ülkelerine ait birçok eseri Arapçaya tercüme etmişlerdir<sup>191</sup>. Cündîşâpûr tıp okullarının etkisi Bağdat'ın Moğollar tarafından 1258 yılında yıkılmasına kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra etkisini kaybetmiştir<sup>192</sup>.

Muhammed Zekeriya Ebu Bekr er-Râzî: İslam dünyasının yükselme döneminde yıldızı parlayan bir tabib de el-*Havi* Kitâbının yazarıdır<sup>193</sup>. Onun yirmi üç bölümden meydana gelen *Kitâbu'l-Havî fi't-Tıbb* adlı eseri İslam tıbbının en önemli yapıtlarındandır<sup>194</sup>. İslam dünyasının en meşhur klinik hekimlerinden biri olan<sup>195</sup> er-Râzî, Adududdevle zamanında Bağdat'ta kurulan tıp okulu ve hastanesinin yöneticiliğini yapmıştır. Bağdat ve Rey hastanelerinin yöneticiliğini üstlenen bu hekimin birincisi kadar önemli olan diğer iki eseri de şunlardır: *Kitâbu'l-Cüderî ve'l-Hesbâ'* (bu eser, kızamık ve suçiçeği hastalıkları hakkında bilgi vermektedir), *Kitâbu'l-Tıbb el-Mansurî* (Genel tıp eğitimi ile ilgili bir eserdir)<sup>196</sup>. er-Râzî'nin, hayatı boyunca kaleme aldığı eserleri şunlardır: *Kitâbu'l-Burhân* (iki bölümdür), *Kitâbu't-Tıbb er-Rûhânî*, *Kitâb fi enne li'l-İnsan Halikan Hakîmen*, *Kitâb Sem'u'l-Kiyân* (bir bölümdür), *Kitâb İsâğucî* (Bu eser mantık ilmine giriş mahiyetindedir), *Kitâb Cümel Ma'ânî Katiğoryâs*, *Kitâb Cümel Ma'ânî Analotikâ el-Ûlâ ilâ Temâmi'l-Kiyâsâtil-Hamliyye*, *Kitâb Hey'eti'l-Âlem*, *Kitâb er-Reddü ' men İstekalle bi Fusûli'l-Hendese*, *Kitâbu'l-Lezze* (bir bölümdür), *Kitâb es-Sebebü fi Katli Rihî's-Sümûm* (bir bölümdür), *Kitâb fimâ Cerâ Beynehu ve Beyne Sîsu'l-Mennânî*, *Kitâbu'l-Harîf ve'r-Rabî'*, *Kitâbu'l-Fark beyne'r-Rü'yâ el-Münzire ve beyne Sâiri Zurûbî'r-Rü'yâ*, *Kitâbu's-Şukûk 'alâ Calinos*, *Kitâb Keyfiyyâtü'l-Ebsâr*, *Kitâbu'r-Red 'alâ en-Nâşi'* fi Nakzihi't-Tıbb, *Kitâb fi enne Sınâ'ati'l-Kimyâ' ilâ'l-Vücûb Akrebu minhâ ilâ'l-İmtinâ'* *Kitâbu'l-Bâh* (bir bölümdür), *Kitâbu'l-Mansûrî fi't-Tıbb* (on bölümdür), *Kitâbu'l-Havî fi't-Tıbb* (bu eser, *el-Câmi'u'l-Hâzir li Sınâ'ati't-Tıbb* olarak adlandırılır, on iki bölümdür), *Kitâb fi İdrâki mâ Bakiye min Kutubi*

<sup>190</sup> Akil Ahmed 2008, s. 10; Ali 1387, s. 1; Johna 2003, s. 629.

<sup>191</sup> Bayat 2012, s. 207.

<sup>192</sup> Abdulhalik Bakır, age, s. 270.

<sup>193</sup> Akil Ahmed 2008, s. 90; Sneader 2005, s. 25; Shoja ve Tubbs 2007, s. 365.

<sup>194</sup> Sneader 2005, s. 25; Al-Hasan 2000, s. 108.

<sup>195</sup> Nasr 2000, s. 375.

<sup>196</sup> Sneader 2005, s. 25; Dallal 1999, s. 202.

Calinos mimmâ lem Yezkuruhu Huneyn velâ Calinos fi Fihristihi (bir bölümdür), Kitâb fi enne't-Tîn el-Müntefil bihi fihî Menâfi' (bir bölümdür), Kitâb fi enne'l-Hamiyyetü'l-Müfritâ Tazurru bi'l-Ebdân, Kitâb fi'l-Esbâbi'l-Mümeyyile li Kulûbi'n-Nâs 'an Efâzili'l-Atibbâ ilâ Ahsâsîhim, Kitâb fimâ Yukaddemü mine'l-Fevâkihi ve'l-Ağziyeti ve mâ yüahharü, Kitâbu'r-Red 'alâ Ahmed b. et-Tayyib fimâ Reddehu 'alâ Calinos min Emri't-Ta'mi'l-Mürr, Kitâbu'r-Red 'alâ el-Misma'ayyi'l-Mütekellim fi Reddihi 'alâ Ashâbii'l-Heyûlî, Kitau'r-Red 'alâ Cerîr et-Tabib fimâ Halefe fihi min Emri't-Tût eş-Şâmî bi Akbi'l-Battih, Kitâbu'l-Halâ' ve'l-Melâ' ve'z-Zemân ve'l-Mekân, Kitâb Tefsîr Kitâb Enâbu ilâ Furfurius fi Şerhi Mezhebi Aristotales fi'l-İlmi'l-İlâhî, Kitâbu's-Sağîr fi'l-İlmi'l-İlâhî, Kitâb İlâ Ebi'l-Kâsım el-Belhî fi'z-Ziyâde 'alâ Cevâbihi ve 'alâ Hâze'l-Cevâb, Kitâbu'l-Heyûlî el-Mutlaka ve'l-Cüz'iyye, Kâbu'r-Red 'alâ Eb'l-Kâsım el-Belhî fi Nakzihi el-Makâleti's-Sâniye fi'l-İlmi'l-İlâhî, Kitâbu'l-Hasâ fi'l-Kilâ ve'l-Mesâne, Kitâbu'l-Cüderi ve'l-Hasbe, Kitâbu'l-Edviyeti'l-Mevcûde bi kulli Mekân, Kitâbu't-Tıbbi'l-Mülûkî, Kitâbu't-Taksîm ve't-Teşcîr, Kitâb İhtisârü'n-Nabz el-Kebîr li Calinos, Kitâbu'r-Red 'alâ'l-Câhız fi Nazi't-Tıb, Kitâb Münâkazetü'l-Câhız fi Kitâbihi fi Fazli'l-Kelâm, Kitâb el-Fâlic, Kitâbu'l-Lakve, Kitâbu'n-Nikris ve'l-İrki'l-Medenî, Kitâb Hey'eti'l-Ayn, Kitâbu'l-Üneyeyn, Kitâb Hey'eti'l-Kalb, Kitâb Hey'eti's-Simâ', Kitâb Evcâ'i'l-Mefâsil, Kitâb fi'l-Hiyâri'l-Mürr (bir bölümdür), Kitâb Akrabâzin, Kitâbu'l-İntikâd ve't-Tahrîr 'alâ'l-Mu'tazile, Kitâb Sebeb Vukûfi'l-Arz fi Vasati's-Semâ', Kitâb fi enne'l-Cism Muharrik min Zâtihi ve enne'l-Hareke minhu Tab'iyyetün, Kitâb Nakzi't-Tıb er-Ruhânî, Kitâb fi ennehu lâ Yümkin el-Âlem en Yekûn elem Yezel 'alâ Misâli mâ Yuşahidu, Kitâb fi enne'l-Hareke leysset Mer'iyye bel Ma'lûme, Kitâb fi Şukûki Beraklus, Kitâb Taksîmu'l-Emrâz ve İlâcâtihâ, Kitâb Tefsîr Kitâb Fluturhus fi Tefsîri Kitâb Timâus, Kitâb Nakzehu 'alâ Süheyl el-Belhî fimâ Nâkazehu bihi fi'l-Lezze, Kitâb fi'l-İlleti'l-leti Yahdusu lehâ el-Verem mine'z-Zükâm fi Rü'ûsi Bazî'n-Nâs, Kitâbu't-Telattuf fi İsâl el-'Alîl ilâ Bazi Şehvâtihi, Kitâbu'l-İlle fi's-Sibâ' ve'l-Hevvâm, Kitâbu'r-Red 'alâ İbni'l-Yemân fi Nakzihi 'alâ'l-Masma'î fi'l-Heyûlî, Kitâbu'n-Nakz 'alâ'l-Keyyâl fi'l-İmâme, Kitâb Nakz Kitâbi't-Tedbîr, Kitâb İhtisâr Kitâb Calinos fi Hîleti'l-Ber', Kitâb Telhisahu li Kitâbi'l-İlâhî ve'l-A'râz, Kitâb Telhisahu li Kitâbi'l-Mevâzi'l-Âlime, Kitâb Nakzi'n-Nakz 'alâ'l-Belhî fi'l-İlmi'l-İlâhî, Kitâb Risâletehü fi Kutri'l-Murabba', Kitâbu's-Sîre el-Fâdile, Kitâb Cevâhirü'l-Ecsâm, Kitâb fi Vücûbi'l-Ed'iye, Kitâbu'l-Hâsil fi'l-İlmi'l-İlâhî, Kitâb Daf'iMazârri'l-Ağziye, Kitâb Risâletehü fi'l-İlmi'l-İlâhî (Bu

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

güzel bir eserdir), Kitâb fi 'İlleti Cezbi Haceri'l-Mağnâtîs, Kitâbu'r-Red 'alâ Süheyl fi İsbati'l-Mi'âd, Kitâb fi enne'n-Nefse Leysset bi Cismin, Kitâbu'n-Nefs es-Sağîr, Kitâb Mizânu'l-Akl, Kitâb fi's-Sükr (iki bölümdür), Kitâbu'l-Kolunc (bir bölümdür), Kitâb Tefsîr Kitâb Tefsir Calinos li Fusûli Bukrât, Kitâbu'l-Fusûl (bu eser, el-Mürşid olarak adlandırılır), Kitâb fi'l-İşfâk 'alâ Ehli't-Tahsîl mine'l-Mütekellimîn ve'l-Mantikiyyîn, Kitâb fi'l-Übne ve İlâcihâ, Kitâb Nakz Kitâbi'l-Vücûd li Mansûr b. Talha, Kitâb mâ Yadda'î min Uyûbi'l-Evliyâ', Kitâb Âsâru'l-İmâm el-Fâzil el-Ma'sûm, Kitâb fi'l-Evhâm ve'l-Harekât ve'l-İşk, Kitâb fi İstifrâğ el-Mahmumîn Kable'n-Nazc, Kitâbu'l-İmâm ve'l-Me'mûm el-Muhikkîn, Kitâb Şurûti'n-Nazar, Kitâb Havâsi't-Telâmiz, Kitâbu'l-Ârâ' et-Tabi'îyye, Kitâb Tertîb Eklü'l-Fevâkih, Kitâb Hata'u Ğarazi't-Tabîb, Kitâb mâ Ya'rezu fi Smâ'ti't-Tıb, Kitâb Sıfatü Midâd Ma'cûn lâ Nazire Lehu, Kitâb Sikli'l-Ünseyeyn, el-Hâ'il fi'ş-Şi'r (Yunan vazi konusunda bir kasidedir), Risâletün fi'l-Cebr (Bedenden kopan parçaların yapışmaması ile ilgili bir risâledir), Risâletün fi Ta'tişi's-Semek ve'l-İlle fihî, Risâletün fi Tedbîri'l-Mâ' ve's-Selc, Risâletün fi Ğurûbi'ş-Şems ve'l-Kevâkib, Risâletün fi ennehu lâ Yucedü Şerabun Ya'alü Fi'le'ş-Şerâbi's-Sahîh fi'l-Beden, Risâletün fi'l-Mantık, Risâletün fi ennehu lâ Tasavvure limen lâ Riyâzete lehu bi'l-Burhân enne'l-Arza Kureviyyetün, Risâletehu fi İstidâreti'l-Kevâkib, Risâletehu fi Keyfiyeti'n-Nehv, Risâletehu fi'l-Bahs ani'l-Arzi't-Tabi'îyye hiye et-Tîn emi'l-Hacer, Risâletehu fi'l-Adeti, Risâletehu fi'l-'Ataş ve Ziyâdeti'l-Harâre li zâlike, Risâletehu fi's-Selc ve Kavli Bazi'l-Cühhâl Ennehu Yu'tişi, Risâletehu fi 'İlleti Zîki'n-Nâzir fi'n-Nûr ve Tavassu'hi fi'z-Zalme, Kitâb At'imetri'l-Merzâ, Kitâb fi enne'l-İleli'l-Yesire A'serü Ta'arrufen mine'l-Ğalîzati fi Ba'zihâ, Kitâb Kıdemi'l-Ecsâm ve Hudusihâ, Kitâb fi enne Bazi'n-Nâs Tereke't-Tabîb, Risâletün fi'l-İleli'l Müşkile, Kitâb fi enne't-Tabîb el-Hâzik lâ Yakdirü 'alâ İbrâ'i Cemî'i'l-İlel, Kitâbu'l-İlel el-Kâtile, Risâletün fi Smâ'ati't-Tıb ve Vasfihâ ve Temyizihâ, Risâletün lime Sâre Cühhâlü'l-Atibbâ' ve'n-Nisâ' fi'l-Müdün Asker mine'l-Ulemâ', Kitâbu'l-Muşeccer fi't-Tıb 'alâ Sebîl Kunnâş, Kitâb fi İmtihâni't-Tabîb, Makâletün fimâ Yümkinu en Yüstedrekü fi Ahkâmi'n-Nücûm 'alâ Re'yi'l-Felâsife et-Tabi'îyyîn ve men lem Yakûl minhum enne'l-Kevâkibe Ahyâ'<sup>197</sup>.

---

<sup>197</sup> Aynı eser, s. 179-182.

Ali bin Abbas Mecûsî: Diğer bir hekim *Kitâb-ı Kâmilü's-Sınav ve'l-Tabib* kitabının yazarı Ali bin Abbas Mecûsî'dir<sup>198</sup>. er-Razî'den etkilenen ve onun tıbbi çalışmalarından övgüyle bahseden bu İranlı bilim adamının çalışmaları, İslam Dünyasında olduğu gibi batıda da önemli etkiler bırakmıştır<sup>199</sup>.

Sabur bin Sehl: İslam Dünyasının yetiştirmiş olduğu ünlü Hıristiyan hekimlerden birisi olarak, Cündîşâpûr tıp okulunda yetişmiş ve bu okulun yöneticiliğini yapmıştır<sup>200</sup>. Aynı zamanda Sabur bin Sehl eczacılık alanında da ciddi çalışmalar yapmış ve uzun bir dönem Cündîşâpûr ve Bağdat tıp okulunda hizmet vermiştir<sup>201</sup>. Tıp tarihçisi İbn Ebî Usaybî'a<sup>202</sup> Cündîşâpûr tıp okullarının yetiştirmiş olduğu ünlü İslam hekimleri hakkında oldukça geniş bilgiler vermektedir<sup>203</sup>. İbn Ebî Usaybî'a antik Yunan tıbbına ait hayvanlarla ilgili çalışmaları İslam dünyasına aktarmasıyla meşhurdur<sup>204</sup>. Cündîşâpûr tıp okulları sayesinde İslam tıbbı M. S. 750 ve 850 yılları arasında altın çağlarını yaşamıştır<sup>205</sup>.

## **Sonuç**

Cündîşâpûr tıp okulu MS. III. yüzyılın ikinci yarısında İranlılar tarafından tesis edilmiş ve MS. VI. yüzyılda dünyanın en önemli tıp merkezi haline gelmiştir. Cündîşâpûr tıp okulunun büyük bir üniversite, büyük bir hastane ve büyük bir kütüphaneye sahip devasa bir eğitim kurumu olduğu görülmektedir. Bu okulda okuyan tıp öğrencileri usta hekimler nezaretinde, tıp okulunun hastanesinde tedavi edilen hastaların terapilerine katılarak uygulamalı eğitim görmekteydiler. Bu yönüyle Cündîşâpûr tıp okulu günümüzdeki

---

<sup>198</sup> Al-Hasan 2000, s. 108; Dallal 1999, s. 203; Bu bilim adamı, M. S. 949 ve 986 yıllarında hüküm süren Aduddevle döneminde Ahvaz'da doğdu ve uzun yıllar Cündîşâpûr ve Bağdat tıp okullarında hizmet verdi, bu bilim adamı batıda *Holly Abbas* olarak tanınmaktadır; Abivardi 2001, s. 474; Shoja ve Tubbs 2007, s. 365.

<sup>199</sup> Dallal 1999, s. 203; Karimova 2012, s. 30.

<sup>200</sup> Pioreschi 2004, s. 282; Levey 1973, s. 74; Elgood 2010, s. 50; Al-Hasan 2000, s. 108; Nasr 1999, s. 408.

<sup>201</sup> Abivardi 2001, s. 470.

<sup>202</sup> İbn Ebî Usaybî'a: 1203 yılında Kahire'de doğan bu hekim, 1269 yılında Şam'da vefat etmiştir. İbnü'n-Nedîm ve el-Kıftî'nin eserlerinden de geniş bir şekilde istifade eden bu hekim kendisinden önceki hekimler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Bkz. Maslahişâd 1389, s. 107, 108, 109.

<sup>203</sup> Elgood 2010, s. 2; Haq 2002, s. 61.

<sup>204</sup> Contadini 2012, s. 41.

<sup>205</sup> Ali 1387, s. 6.

## *İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet*

eğitim ve araştırma hastanelerinin önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Bu özelliğinden dolayı, Cündîşâpûr tıp okulunun dünya üzerinde eğitim-araştırma hastanesi vasfına sahip ilk tıp okulu olduğunu söyleyebiliriz. Bu okulda Yunan, Roma, Suriye, Mısır ve Hint kökenli çok sayıda yabancı hekimin görev yaptığını görmekteyiz. Bu açıdan Cündîşâpûr tıp okulu Hint, İran, Yunan ve Roma tıbbının sentez haline geldiği büyük bir okuldur. MS. VI. yüzyılda bu okulun tıp öğrencilerinin binlerle ifade edildiğini görmekteyiz. Bu öğrencilerin yetişmesinde Yunanlı, İranlı, Hintli ve Romalı hekimlerin büyük bir emeği vardır. Bundan dolayı Cündîşâpûr tıp okulu çok yetenekli hekimlerin yetiştiği önemli bir üniversite haline gelmiştir. Bu okul İslam sonrası dönemde Yunan, Hint ve Roma tıbbının İslam Dünyasına aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu birikimi İslam Dünyasına aktaran Cündîşâpûr tıp okulu İslam sonrası dönemde meşhur hekimlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. MS. VI. yüzyılda İran hükümdarı I. Hüsrev'in dünya tarihinde bir ilke imza atarak; bütün dünyadan yetenekli hekimlerin katıldığı uluslararası tıp kongresi teşkil ettiği görülmektedir. Bu kongre Cündîşâpûr'un ününü arttırmış ve çok sayıda yabancı hekim bu okula gelerek uzun bir dönem hizmet vermiş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmişlerdir.

Cündîşâpûr tıp okulunda hizmet veren yabancı hekimler geldikleri ülkelerin tıp kitaplarını İran'a taşımışlardır. İran hükümdarları Antik Yunan, Roma, Hint ve Çin medeniyetine ait tıp kitaplarını Farsçaya tercüme ettirmişlerdir. Bu çeviriler İslam sonrası dönemde özellikle Abbasiler döneminde Arapçaya çevrilmiştir. Böylece Cündîşâpûr tıp okulu Antik Yunan'ın Hipokrat ve Galenos tıbbını önce İslam öncesi İran topraklarına ve daha sonra Abbasiler döneminde İslam Dünyasına kazandırmıştır. Bu çeviri faaliyetleri sonucunda özellikle MS. VI. ve MS. IX. yüzyıllarda Ös Asya'da tıbbi anlamda iki büyük bilimsel aydınlanmanın gerçekleşmiş olduğuna şahit olmaktayız. Tıbbi anlamda gerçekleşmiş olan inkişaf; İslam Dünyasında, kitaplarının birçoğu Avrupa dillerine çevrilmiş olan, çok önemli hekimlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Emevî ve Abbasî dönemi saray ve hastanelerinde görev yapan çok sayıda hekim Cündîşâpûr tıp okullarında yetişmiştir. İslam sonrası dönemde tıp okulu ve hastane kurma geleneği, Cündîşâpûr tıp okulları örnek alınarak başlatılmıştır. Buna rağmen erken İslam döneminde, Cündîşâpûr ile aynı kalitede eğitim veren ve hekim yetiştiren okullar kurulamamıştır. Fakat Abbasilerle beraber Cündîşâpûr tıp okulu, hastanesi ve kütüphanesi örnek alınarak İslam coğrafyasının önemli

merkezlerinde *bimâristan* (hastane) kurma geleneği başlatılmıştır. Daha da önemlisi bu okulun İslam sonrası dönemde Rabban Taberi, Yuhanna ibn Mesâveyh, Selmâveyh ibn Benân, Corcis ibn Cibril, Buhtîşû ibn Corcis, Corcis ibn Buhtîşû, er-Razî, Maserceveyh, Sabur ibn Sehl, Ali Abbas Mecûsî, Hankah, Manaka, Salih ibn Behle, Sabit ibn Kurre, Huneyn ibn İshak, Yuhanna ibn Buhtîşû, İsa ibn Şuhlâf gibi önemli hekimlerin yetişmesine vesile olmasıdır.

## **Kaynaklar**

### **Kitaplar**

- Abivardi, Cyrus; *Iranian Entomology*, Zürih, 2001.
- Afnan, Soheil M; *Avicenna, His Life (980-1037) and Work*, Cambridge, 1956.
- Ahmed, Akil; *Islam and Scientific Enterprise*, New Delhi, 2008.
- Altungök 2016; "İslam Öncesi Dönem İran'da Tıp ve Tebâbet", *Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, c. XXX1, S. 2, İzmir, 2016, ss. 353-382.
- Bakır, Abdulhalik; *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara, 2000.
- Bakır Abdulhalik; *Hız. Ali ve Dönemi*, Ankara, 2004.
- Ball, Warwick; *Rome in the East, Transformation of an Empire*, London, 2000.
- Barthold, W.; *Cultural History of the Muslims*, (Trc. Şahid Sühraverdi), Oxford, 2012.
- Bayat, Ali Haydar; *Tıp Tarihi*, İstanbul, 2012.
- Bozkurt, Nahide; *Mu'tezile'nin Altın Çağı-Me'mun Dönemi-*, Ankara, 2002.
- Contadini, Anna; *A World of Beasts: A Thirteenth Century Illustrated Arabic Book on Animals*, Leiden, 2012.
- Daryae, Touraj; *Sâsânîan Persia the Rise and Fall of an Empire*, London, 2009.
- Elgood; Cyril, *A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*, New York, 2010.
- Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, (Trz.).
- el-Endelüsî, İbn Abdirabbih; *el-İkdu'l-Ferîd*, (Thk. Abdulmecid et-Terhinî), Beyrut, 1983.
- Eyyûb, İbrahim; *et-Tarihu'l-Abbasî es-Siyâsî ve'l-Hadarî*, Beyrut, 1989.
- Farrokh, Kaveh; *Shadows in the Desert, Ancient Persia at War*, Cambridge, 2007.
- Gutas, Dimitri; *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, (Çev. Lütfü Şimşek), İstanbul, 2003.
- Hakikat, Rafi, *Tarih-i Kûmis*, Tahran, 1362.
- el-Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut, 1977.



## **İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet**

- İbn Ebî Usaybi'a, Muvaffakkuddin Ebî'l-Abbas Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yunus es-Sa'dî el-Hazrecî, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Atibbâ'*, (Thk. Nizâr Rıza), Beyrut (Trz.).
- İbn Ebî Usaybi'a, Muvaffakkuddin Ebî'l-Abbas Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yunus es-Sa'dî el-Hazrecî *Kitâb Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Atibbâ'*, (Thk. Âmir en-Neccâr), Kahire, 1996.
- Kâhya, Esin; *Modern Kimyanın Kurucusu Câbir b. Hayyân*, Ankara, 1995.
- el-Kazvinî; Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmud, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, (Trz.).
- el-Kiftî, Cemaleddin Ebî'l-Hasan Ali, b. el-Kâdî'l-Eşref Yusuf; *Tarihu'l-Hukemâ'*, (Thk. Julius Lippert), Leipzig, 1908.
- Levey, Martin; *Early Arap Pharmacology*, Leiden, 1973.
- Maxwell, Harold; Selwyn, Sydney; *A History of Medicine*, Milan, 1936.
- Necmâbâdî, Mahmûd, *Tarih-i Tıbb der İnan*, c. I, Tahran, 1371.
- Nefisî, Said, *Tarih-i Temeddün-i İnan-i Sâsân*, Tahran, 1331.
- Prioreschi, Plinio, *History of Medicine: Byzantine and Islamic Medicine*, Omaha, 2004.
- Reinink, G. J.; *Learned Antiquity, Scholarship and Society*, Leuven, 2003.
- Reisneya, Rahim; *Azerbaycan der Seyri Tarih-i İnan*, Tahran, (Trz).
- Robinson, Victor; *The Story of Medicine*, New York, 1943.
- es-Se'âlibî, Ebu Mansur; *Kitâbu'l-Latâif ve Fünûni'z-Zarâif*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bl, nu: 2629, v. 30b.
- Sezgin, Fuat; *İslam'da Bilim ve Teknik*, İstanbul, 2008.
- Shea, David; *History of the Early Kings of Persia*, London, 1828.
- Söylemez, M. Mahfuz; *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpûr*, Ankara, 2003.
- Sneader, Walter; *Drug Discovery; A History*, Chichester, 2005.
- Şahîd, İrfan; *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, c. 2, Harvard University Press, 2009.
- Taberi, M. Cerir; *Tarih-i Taberi Tercemesi*, c. II, Can Kitâbevi Yay. İstanbul, 1982.
- Yakubî, Ahmed bin İshak; *Tarih-i Yakûbî*, c. I, (Trc. Muhammed İbrahim Ayeti), Tahran, 1382.
- Zeydan, Corci; *Tarihu'd-Temeddüni'l-İslami*, Beyrut, 1967.
- Wiesehofer, Josef; *Ancient Persia*, London, 2006.

### **Makaleler**

- Ali, Ahmetzâde; "Pişine-i Danişkedey-i Cündişâpûr", *Mecelley-i İlmî Pizîşki*, Devre 7, Şumare 1, Behar-1387, s. 1-11.
- Attewell, Guy; "Islamic Medicines: Perspectives on the Grek Legacy in the History of Islamic Medical Traditions in West Asia", *Medicine Across Cultures; History and Practise of Medicine Non-Western Cultures*, (Edt. Helaine Selin), Dordrecht, 2003, ss. 325-350.

## **Abdülhalik Bakır - Ahmet Altungök**

- Aydınlı, Osman; "Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mutezilî Düşünceye Katkısı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/1, C. 6, S. 11, s. 7-33.
- el-Azzâvî, Salih Mehdi; "el-Hâris b. Kelede es-Sakaffî ve Kıymetuhu fi Tarihi't-Tıbbi'l-Arabi", *Mecelletü'l-Mevrid*, Bağdat, 1977, Cilt: 4, Sayı: 6, s. 217-221.
- Azizî, M. Hüseyin; "Pişiney-i Medrese-yi Gundîşâpûr, Mühimterin Merkezi Pizîşkî der Devre-i Bastan", *Tıb ve Tezkiye*, Dovre, 19, Şumare, 3, 2008, s. 23-30.
- Bakır, Abdulhalik-ALTUNGÖK, Ahmet Altungök; "Erken Ortaçağların Şehirler Topluluğu: Medâin", *Belleten*, LXXVIII, Sayı, 281, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 2-42.
- Dallal, Ahmad; "Science, Medicine and Technology, The Making of a Scientific Culture", *The Oxford History of Islam*, (Edt. John L. Esposito), Oxford Universty Press, 1999, s. 155-214.
- Dehekî, Mahmûd Caferî; "Serçeşmehây-i Dâniş der Ahd-i Bastan ve Te'sir-i İraniyan ber İntaşar-ı Ulûm", *Mecelley-i Danişkedey-i Edebiyat ve Ulûm-u İnsanî Danişgah-i Tahran*, s. 19-41.
- Doğan, Şaban; "Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri", *Turkish Studies International Periodical Fort he Languages*, V. 5/1, Winter, 2012, s. 313-373.
- Elçin, Melih; "Tıp Eğitiminin Tarihçesi", *Hacettepe Tıp Dergisi*, c. 41, S. 4, Ankara, 2010, s. 195-202.
- Ess, Josef Van; "İslam Dini Düşüncesinde Septisizm", *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XXII, (Çev. Murat Memiş), İzmir 2005, s. 167-183.
- eL-Hamârîne, Neşet, "İslam Medeniyetinde Tıp Tarihine Dair Yeni Bir Yorum", (Çev: Eyüp Tanrıverdi) *İÜ Şarkiyât Mecmuası*, S. 20 (2012-1), s. 145-171.
- Fahri, Mecid; "Philosophy and Teology, from the Eighth Century CE to the Present", *The Oxford History of Islam*, (Edt. John L. Esposito), Oxford Universty Press, 1999, s. 269-304.
- Farazmand, Ali; "State Tradition and Public Administration in Iran; Ancient and Contemporary Perspectives", *Handbook of Comparative and Development Public Administration*, (Edt, Ali Farazmand), New York, 2001, s. 612-630.
- Farsam, Hassan; "Brief History of Pharmacy Ethics in Iran", *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, Med Ethics Hist Med 2009, 2:13, s. 2.
- Ferruhmend, Yunus; "Merkez-i İlmi Cündîşâpûr ve Caygah-ı An der Tahavvulat-ı Ferheng-i Müselmanan", *Tarih-i Tamaddun-i İslami*, Şomarey-i Evvel, Tabistan, 84, s. 3-19.
- Frye, R. N.; "The Political History of Iran Under the Sâsânîans" *The Cambridge History Of Iran* (Edt. Ehsan Yarshater) V. 3 (1), Cambridge University Press, 2000, s. 116-180.

## ***İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet***

- Gafûrî, Ferzîn; “Cündîşâpûr; Nemâd-ı Pîşreft Yek Temeddun”, *Costarhay-i der Camia Şinasi Tarihî*, Danişgah-i Tahran, Şomarey-i Evvel, Behar, 1391, s. 12-30.
- Garsoian, Nina; “Byzantium and the Sâsânîans” *The Cambridge History Of Iran*, (Edt. Ehsan Yarshater), V. 3, Cambridge University Press, 2000, s. 568-592.
- Haq, Nomanul, “The Indian and Persian Background”, *History of Islamic Philosophy*, c. I, (Edts. S. Hussein Nasr, Oliver Leaman), New York, 2002, s. 52-70.
- el-Hasan, Ahmad Yusuf; “Knowledge and Sciences”, *History of Hummanism*, V. IV, (Edt. Sgrified J. De Laet), New York, 2000, s. 96-119.
- Horden, Peregrine; “The Earliest Hospital in Byzantium, Western Europe and Islam”, *Journal of Interdisciplinary History*, XXXV: 3 Winter, 2005), s. 361-389.
- İbrahim, Hasan Ahmed: “el-Arab ve İsrâ ed-Dirâsâtî't-Tıbbiyye”, *el-Müerrihu'l-Arabi*, Bağdat, 1981, S. 17, s. 145.
- Johna, Samir; “The Mesopotamian Schools of Edessa and Jundi-Shapur: The Roots of Modern Medical Schools”, *The American Surgeon*, V. 69, No. 7, July, 2003, s. 627-630.
- Kâzîmî, Abdulhüseyn; “Berresî Movzu-u Bihûşî der Pizişk-i İnan-ı Bastan”, *Fasılname-i Tarih-i Pizişki*, Sal-i Dovvom, Şomare, Sevvom, Tabistan, 1389, ss. 169-186.
- Malandra, William, Stausbergm, Stausberg; “Iran”, *Religions of the Ancient World: A Guide*, (Edt. Sarah I. Johnson), Harvard College, 2004, ss. 463-464.
- Maslahîşâd, İbrahim; “Danişgah-i Cündîşâpûr”, *Mecelle-i Tıbb-ı Sünneti İslam ve İnan*, Sal-ı Evvel, Şomarey-i Dovvom, Tabistan, 1389, ss. 105-112.
- Nasr, S. Hussein; “Iran”, *History of Hummanism*, V. IV, (Edt. Sgrified J. De Laet), New York, 2000, s. 365-377.
- ; “Life Sciences, Alchemy and Medicine”, *The Cambridge History of Iran (From the Arab Invasion to the Saljuqs)*, V. 4, Cambridge, 1999, s. 396-418.
- Naci, Halid; “Tarikatü Tedrisi't-Tıbb İnde'r-Râzî”, *el-Müerrihu'l-Arabi*, Bağdat, (Trz.), S. 6, s. 39-40.
- Renckeş, Davud; “Pişine-i Pizişki der İnan Bastan”, *Rüşd Amuzeş-i Tarihi*, Dovre, 19, Şomare, 3, Bahar, 1390, ss. 38-44.
- Shoja, Muhammed Ali-TUBBS, R Shane; “The History of Anatomy in Persia”, *JANAT*, (2007) 210, Birmingham, ss. 359-378.
- Siraceddini, Ferid; “Giyah-ı Dermânî ve Pizişki der İnan-ı Bastan”, *Fasılname-i İlmi ve Pejohîşi Tarih-i Pizişki*, Şomare, 2, Tahran, 1389, s. 1-19.
- Şayegan, Yegane; “The Transmission of Grek Philosophy to the Islamic World”, *History of Islamic Philosophy*, c. I, (Edts. S. Hussein Nasr, Oliver Leaman), New York, 2002, s. 89-104.

## **Abdülhalik Bakır - Ahmet Altungök**

- Terzioğlu, Arslan; “Ortaçağ Türk-İslam Hastahaneleri ve Avrupa’ya Tesirleri”, *Bellekten*, 34, (12), s. 1-17, 1970.
- Wiesehofer, Josef; “King, Court and Royal Representation in the Sâsânîan Empire”, *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, (Edt. A. J. S. Spawforth) Cambridge University Press, New York, 2007, s. 10-79.

### **Ansiklopedi Maddeleri**

- Baktır, Mustafa; “İstiskâ”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul, 2011, s. 281-283.
- Baytop, Turhan-BOZKURT, Nebi; “Misk Maddesi”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul, 1992, s. 181-182.
- Demirci, Mustafa; “Sâmerrâ”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 70-71.
- Ertuğ, Zeynep Tarım; “Saray”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 117-121.
- Huart, C.; “Kâfûr”, *M. E. B. İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul, 1997, s. 68-69.
- Kaya, Mahmut; “Beytül-Hikme”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 88-90.
- Özgüdenli, Osman Gazi; “Merv”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara, 2004, s. 221-223.
- Özgüdenli, Osman Gazi; “Rey”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 40-41.
- Terzioğlu, Arslan; “Bîmâristan”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul, 1992, s. 163-178.

### **Bildiriler**

- Bakır, Abdulhalik, Şahin, Seyhun; “Türk Kültürü Işığında Bağdat ve Samarra Şehirlerinin Abbasî Dönemi Mimari Özellikleri”, *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012, Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları Sempozyum ve Konferanslar Serisi: 6, (Yay. Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçı, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 1-30.
- Bakkal, Ali; “İslâm’ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya’da Tıp Eğitimi ve Hastaneler”, *Artuklular*, (Edt. İbrahim Özcoşar), Mardin Valiliği Kültür Yayını, Cilt: I, Mardin, 2008, s. 427-454.
- Karimova, S.; “Natural and Exact Sciences”, *The Treasury of Oriental Manuscripts*, (Abu Rayhan Al-Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan), Tashkent, 2012, s. 29-44.